

BOGVENNEN

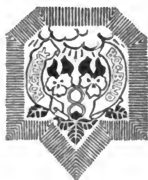
TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENINGEN FOR BOGHAANDVÆRK

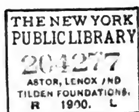
MDCCCXCVII

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

Oplagets Størrelse: 700 Eksemplarer

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
1899

E. H. BERLING OG DET AF HAM STIFTEDE BERLINGSKE BOGTRYKKERI

Af C. NYROP

Elisabet Christine Berling
f. Godiche (?).

DEN 20 Oktober 1728 om Aftenen opkom der Ild hos en Marketender i Lille St. Klemensstræde tæt ved Vestervold. Det blæste en Storm den Aften, Ilden bredte sig ustandselig i næsten fire Dögn. Gade efter Gade fortæredes af Flammerne, Kirke efter Kirke, Raadhusarkivet og Universitets-Biblioteket. Kjøbenhavn var bleven ramt af en stor Ulykke. Og bl. a. vare Bogtrykkerierne haardt medtagne. Der brændte syv, Missionskollegiets paa Nytorv, Johan Laverentzens i Studiestræde, Jokum Wielandts paa Frue Kirkegaard, Johan Jörgen Höpffners i Skindergade, sal. Johan Philip Bockenhoffers paa Graabrødretorv, P. J. Phønixbergs paa Hjörnet af Graabrødretorv og Løvstræde og saa Johan Christopher Brandts. Kun to vare skaanede, Ove Lynovs paa Vandkunsten og Joakim Schmidtgens paa Nikolaj Kirkegaard.

Det Bockenhofferske Bogtrykkeri rejste sig ikke igen, og Brandt forlagde sin Virksomhed til Odense. Men i de andre Bogtrykkerier søgte man paa bedste Maade at komme i Gang paa ny. Selv den gamle Laverentzen, der var over 80 Aar, var ivrig, men han var ogsaa Direktør for det kongelige Bogtrykkeri, en rig Mand, der holdt Hest og Vogn og havde Tjener. Johan Jörgen Höpffner naaede dog hurtigst og bedst frem.

Født i Lüneborg havde han lært i Hamborg, 26 Aar gammel var han 1715 kommen i Tjeneste hos Jörgen Mathiesen Godiche i Kjøbenhavn, og faa Aar

efter var det gamle Godicheske Bogtrykkeri hans Ejendom. 1720 ægtede han sin Principals Enke, og det Höpffnerske Officin blev nu en væsenlig Faktor i den kjøbenhavnske Bogtrykkerverden. Det overflöjede det Bockenhofferske, og da Johan Laverentzen døde i 1729, blev Höpffner Direktør for det kongelige Bogtrykkeri ligesom ogsaa Universitets-Bogtrykker. Om de Folk, han behøvede i sin betydelige Virksomhed, skrev han til Tyskland; 1731 fik han saaledes en Bogtrykkersvend Berling hertil fra Hamborg.

Ernst Heinrich Berling var født 1708 i Meklenborg og var 1727 bleven Svend i Lauenborg. Nu stod han som 23-aarig Mand i Kjøbenhavn, hvor han gjorde endnu hurtigere Karriere, end Höpffner havde gjort. 1731 kom han til Kjøbenhavn, 1732 ægtede han sin Principals Stifdatter, den nittenaarige Cæcilie Christine Godiche, og 1733 havde han sit eget Bogtrykkeri, der hurtigt skød i Vejret og ikke mindst kom til at konkurrere med det Höpffnerske. I det hele skabte Höpffners Stifbörn Konkurrence om Stiffaderens Virksomhed. Stifsönnen Andreas Hartvig Godiche, der var et Aar yngre end sin nævnte Søster, købte 1735 det Joakim Schmidtgenske Bogtrykkeri, og han og hans fik noget ud af det. Efter hans Død 1769 blev det fortsat af Enken Anna Magdalene f. Höpffner (hun var fra Haderslev og vel en Slægtning af Mandens Stiffader); da hun døde i 1780, efterlod hun en Formue. Den Godicheske Slægt har sikkert haft Forbindelser, der kunde bane Vej, og disse Forbindelser have muligvis været en Faktor ogsaa i den Berlingske Udvikling.

MARIE CATHRINE MEYER
† 3/7 1741
∼ 1. Jörgen Mathiesen Godiche † 1717; 2. 18/3 1720 Johan Jörgen Höpffner f. 1689, † 1759.

CÆCILIE CHRISTINE GODICHE	ANDREAS HARTVIG GODICHE	NICOLAJ CHRISTIAN HÖPFFNER
f. 1713, † 2/6 1750 ∼ 1732 Ernst Heinrich Berling, f. 22/3 1708, † 16/10 1750.	f. 11/12 1714, † 4/8 1769 ∼ 12/11 1736 Anna Magdalene Höpffner, f. 11/1 1721, † 22/2 1780.	f. 14/2 1721, † 29/9 1782 ∼ 10/5 1749 Metta Magdalene Otzen f. 16/10 1729, † 27/6 1784.
7 efterl. Börn (5 S., 2 D.).	5 efterl. Börn (3 S., 2 D.).	10 efterl. Börn (6 S., 4 D.).

De Berlinger, Godicher og Höpffnere dannede en talrig Slægt, men helt godt har Forholdet næppe været mellem Slægtens forskellige Grene. Da Stammoderen Marie Cathrine f. Meyer døde i 1741, kom det til stor Proces. Stifsönnen Godiche sammen med Svogeren Berling beskyldte Johan Jörgen Höpffner for Arvesvig. I det hele spillede Arveforhold en Rolle. 1744 søgte A. H. Godiche sammen med Halvbroderen N. Chr. Höpffner at hindre, at et af en Broder Jörgen Mathiesen Godiche oprettet Testamente blev kongelig konfirmeret, det var til Fordel for et af Berlings Börn. Men slige Forhold vare forbigaaende, blivende vare derimod Konkurrenceforholdene, og her stod Kampen navnlig mellem Höpffner og det Berlingske Bogtrykkeri.

E. H. Berling var en foretagsom og energisk Mand. Det var under Kristian VI, i Pietismens Tid, at han kom hertil, og at han forstod Tiden, viser sig i hans Forlag. Datidens Bogtrykkere vare tillige Forlæggere. 1735 udgiver han ved den senere Præst Niels Bugge det lille Skrift »En Uges Forberedelse, at man være-

ligen kan annamme det höyærværdige Sakramente«, og 1737 skaffer han sig kongeligt Privilegium paa i tolv Aar at være Eneudgiver af denne »Kommunionbog« sammen med en anden »Guds Börns himmelske Fryde-Maaltid paa Jorden«. 1741 begynder han sammen med Børs-Boghandleren Frants Christian Mumme at udgive en dansk Oversættelse af den sachsiske Præst Christian Scrivers vældige »Siæle-Skat«; den første Del paa over 1200 Sider i Kvart dedicerede de til Kristian VI, den anden, der var lidt större endnu, til Dronning Sofie Magdalene, og 1743 udgav han ved den senere Pastor A. A. Roggenkamp »Magister Christopher Semlers hellige Skrifts Antiqviteter« og »Pauli Christophori Hoepffners Hierosolyma antiqua«. Roggenkamp hørte til en Slægt, der nød stor Gunst af Dronning Sofie Magdalene og dennes Fader Markgreven af Brandenborg. Men Berling havde mere end een Streng paa sin Bue. 1743 udsendte han Johan Hübners Geografi (»fordansket, rettet og formeret«) med en Dedikation, hvori han ligesom byder Kronprinsesse Louise Velkommen til Landet, og til hende dedicerer han ogsaa Aaret efter »Den navnkundige Engellænder Robinson Crusoes Levnet og meget selsomme Skiebne«. Det er mere folkelig Litteratur, han her er inde paa, og hertil maa da ogsaa regnes Sören Mathiesens »Compendium arithmeticum« samt Brevbog, som han udgiver 1747.

Hvad der skal lægges Mærke til, er, at Berling, der bor og virker i Store Kannikestræde, d. v. s. midt i Kjøbenhavns lærde Kvarter, som Udgiver af Hübners Geografi har Professor J. P. Anchersen og som Udgiver af Sören Mathiesens Compendium Professor Chr. Horrebow. Han er Ven med de lærde, staar i Forbindelse med selve Holberg. »Med Autors retmæssige Afstaaelse (eller Tilladelse) trykt og bekostet af Ernst Henrich Berling« staar der paa fjerde Edition af Holbergs »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab« (1741), paa anden Edition af hans Heltehistorier (1742), paa hans »Moralske Tanker« (1744), »Don Ranudo de Kolibrados« (1745), »Trende Epistler til ***« (1745), »Mindre poetiske Skrifter« (1746) o. s. v.

Det er Forlag, lutter Forlag, men kun en mindre Del af hans Forlag. I en Ansøgning til Konsistorium siger han 1745 med berettiget Selvfølelse, at Professorerne maa vide, »med hvor stor Möje og Bekostning jeg til Publici Tjeneste haver hazarderet og trykt mange og adskillige Bøger og Skrifter, store saa vel som smaa, saa at næppe nogen Bogtrykker her i Staden, i det Ringeste i vore Tider, haver paa egen Bekostning og Forlag — uden nogen min egen Ros — trykt saa mange og kostbare Bøger.« Og Manden havde Ret. — Men han ikke alene bekostede mange Bøger, han formaaede ogsaa at give dem et tiltalende Udseende. I saa Henseende har det sin Betydning, at den Udgave af Holbergs historiske Læsebog »Synopsis historiæ universalis«, som Berling forlagde 1744, af Chr. Bruun karakteriseres med de hædrende Ord »meget smuk Tryk«. Og sikkert er det, at det Berlingske Bogtrykkeri var godt forsynet med Skrifter; det kan ses af det til Frederik V som Kronprins dedicerede Registerbind, hvormed Christian Scrivers »Siæle-Skat« afsluttedes i 1745. Her er ikke alene en god og kraftig Fraktur i forskellige Grader, men en tilsvarende Antikva, ikke at tale om baade græsk og hebraisk Skrift. Hvad der imidlertid staar som de mest mo-

numentale Værker fra det Berlingske Bogtrykkeri, er dog Laurids Thurahs »Den danske Vitruvius« (I, 1746; II, 1749, Fol.) og »Hafnia hodierna« (1748, 4°), som Rasmus Nyerup i 1800 med Rette kalder »to af de mest magnifique Værker, som den danske Litteratur ejer«. Her se vi dog Berling udelukkende som Bogtrykker, og det samme gör vi t. Eks. i P. F. Suhms »De Gamles Krigs-Skole« (1749). Han trykker, som det heraf fremgaar, for anselige Folk.

En saa fremragende Virksomhed maatte faa sin Belönning, og den kom i 1747. I Marts Maaned d. A. blev han udnævnt til kongelig Hof-Bogtrykker, og i Juni s. A. blev han eneberettiget Skriftstøber i Danmark. I 1746 havde han som Talsmand for Kjøbenhavns Bogtrykkere ført stærk Klage over den da eneberettigede Skriftstøber Didrik Christian Hesse, og Sagen endte med, at Regeringen viste Berling den Tillid at overdrage ham Privilegiet. Der er Fremgang over hele Linien, noget, den gamle Höpffner næppe har set med Glæde. Berlings Forhold til Holberg var saaledes en Indtrængen paa et Omraade, hvor Höpffner tidligere havde spillet en Rolle. Han havde t. Eks. trykket tredje Edition af »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab« (1734) ligesom første Edition af Heltehistorierne (1739) og i det hele haft en ikke ringe Forbindelse med Holberg. Berling gik ham oftere i Vejen, og Berlings störste Sejr over ham staar endnu tilbage. Den vandt han, da de begge stod som Liebhavere til de Aviser, som bleve udgivne af Jokum Wielandts Enke. Sidst i 1748 fik Berling hendes Privilegium, og i Januar 1749 begyndte han Udgivelsen af »Kjøbenhavnske danske Post-Tidender« og »Kjøbenhavnske nye Tidender om lærde og kuriøse Sager«. Det er i Aar 150 Aar siden.

Berlings Betydning fik her en ny og kraftig Underbygning. »Post-Tidenderne« er den senere »Statstidende«, der fra 1833 har baaret Navnet »Berlingske Tidende«; de lærde Tidender vedblev til Udgangen af 1810. »Fra 1749 begynder en ny Periode i de danske Avisers Historie«, skriver Rasmus Nyerup (1800). Berlings Virksomhed blev paaskönnet. Professor Anchersen kalder ham »en af vore flittigste, vindskibeligste og bedste Bogtrykkere«, og hvori hans Betydning bestod, ses maaske bedst ved at sammenligne den sidste Aargang af de Wielandtske »Lærde Tidender« (1748) med den første Aargang af de Berlingske (1749). Formatet er det samme (Oktav), men den Wielandtske store, lidt grove Skrift (Fraktur) er bleven afløst af en mindre, der nok saa godt passer til Siden og i ethvert Fald giver den större Indhold. Det hele gör et akkuratere og præcisere Indtryk, der fuldstændig bliver eneraadende, naar det ses, at Aargangen har et særligt Titelblad og et udførligt Register. Sligt kendte den gamle Tidende ikke.

Den energiske Mand førte sin Forretning paa en klog og forstandig Maade. Men længe fik han ikke Lov til at leve med sine betydelige Foretagender, han døde allerede den 16 Oktober 1750, ikke 43 Aar gammel. »Ved en anselig Ligkondukt« blev han den 21 s. M. »gelejdet til sit Hvilested i St. Petri Urtegaard.«

* * *

Johan Jörgen Höpffners Glans blev ligesom sat i Skygge af Berling, og hans Animositet mod det Berlingske Bogtrykkeri synes ikke at være ophørt ved dets Stifters Død. Det Berlingske Bo blev, da ingen af Börnene vare fuldmyndige, styret af Kommissarier, Professor J. C. Kall og Raadmand H. N. Nissen. De overdrog Bogtrykkeriets Ledelse til Faktor L. H. Lillie, og mod ham anlagde Höpffner Sag i 1753: Han skulde i de Berlingske Aviser ulovligt eftertrykke de af Höpffner udgivne kongelige Forordninger. Höpffner vandt ikke Sagen, og de Berlingske Aviser vedblev at være ham en Torn i Øjet. 1755 indgav han en Ansøgning om Portofrihed for de af ham udgivne Aviser (Postrytteren), men den Ansøgning blev afvist som ubillig, ugrundet og fornærmelig for Berlings Börn. Han er sikkert gaaet uforsonet i sin Grav (1759), og idet vi endnu kun skulle bemærke, at hans Bogtrykkeri og Direktørværdighed gik i Arv til hans Sön N. Chr. Höpffner (f. 1721, † 1782) og Sönnesön Peter Marquard Höpffner († 1800), der 1795 solgte Virksomheden til Bogtrykker J. F. Schultz, skulle vi forlade den Höpffnerske Gren af Familien og se, hvorledes Bogtrykkerne Berling og Godiche sammen med endnu to andre Bogtrykkerfamilier, Slægterne Møller og Glasing, levede i den bedste Forstaaelse.

ERNST HEINRICH BERLING
f $^{22}/_{2}$ 1708, † $^{16}/_{10}$ 1750
~ 1732 Cæcilie Christine Godiche
f. 1713, † $^{2}/_{6}$ 1750[1])

JOHAN CHRISTIAN, f. $^{15}/_{10}$ 1733, † $^{22}/_{2}$ 1771, ~ $^{23}/_{9}$ 1767 Anna Marie Frick, f. 1741, ÷ $^{10}/_{6}$ 1807.	CATHRINE VENDELIA, f. $^{26}/_{1}$ 1735, † $^{24}/_{8}$ 1794, ~ $^{20}/_{9}$ 1758 Nicolaus Møller, Hof-Bogtrykker, f. $^{8}/_{2}$ 1733, ÷ $^{5}/_{2}$ 1806.	GEORG CHRISTOPHER, f. $^{9}/_{10}$ 1737, † $^{26}/_{8}$ 1778, ~ 1. $^{11}/_{12}$ 1766 Marie Cathrine Godiche[2]), f. $^{12}/_{5}$ 1741, † $^{2}/_{2}$ 1772, 2. $^{9}/_{10}$ 1772 Elisabet Christine Godiche[3]), f. $^{14}/_{8}$ 1744, † $^{9}/_{12}$ 1801.	JÖRGEN MATHIAS, døbt $^{21}/_{5}$ 1741, † 1791, Juveler, ~ $^{18}/_{6}$ 1773 Marie Elisabet Linde, f. 1744, † 1803.	CHRISTIANE HENRIETTE MARIE, f. $^{8}/_{7}$ 1742, † $^{24}/_{1}$ 1786, ~ $^{16}/_{12}$ 1767 Hof-Konditor Johan Mathias Møller, f. $^{2}/_{5}$ 1735, † $^{10}/_{4}$ 1788.

JOHAN CHRISTIAN, f. $^{15}/_{4}$ 1771, ÷ $^{21}/_{8}$ 1826 (ugift).	ERNST ANDREAS HARTVIG, f. $^{11}/_{10}$ 1774, † $^{27}/_{10}$ 1812 (ugift).	CARL CHRISTIAN, f. $^{20}/_{5}$ 1777, † $^{16}/_{5}$ 1824, ~ $^{18}/_{8}$ 1810 Sofie Hedevig Glasing, f. $^{27}/_{4}$ 1792, † $^{18}/_{11}$ 1859.

[1]) I Ægteskabet fødtes otte Börn, men tre af dem døde unge, og her er derfor kun nævnt fem Börn. De tre vare: Carl Friederich Berling, døbt 15 Juni 1739; Johan Ludvig B., døbt 8 Juni 1744, og Andreas Gotthardt; den første og den sidste levede endnu den 20 September 1758, Johan Ludvig døde før den 16 Oktober 1750.

[2]) Hun blev Moder til »4 Sönner og nu tilsidst 1 Datter, der alle hverken kiendte eller blev kiendt af deres Moder ved det deres Livs Lys udsluktes under Fødselen«.

[3]) Hendes første Barn Anna Magdalene Berling blev døbt 22 Juli 1773, men døde allerede 2 Januar 1775.

1755 oprettede L. H. Lillie et eget Bogtrykkeri, og fra denne Tid tör det vel antages, at Brødrene Johan Christian og Georg Christopher Berling have begyndt selv at styre det Berlingske Bogtrykkeri, den yngste af dem var da atten Aar. Under dem sker den ydre Forandring, at Bogtrykkeriet flyttede til Pilestræde; Gaarden dér, hvor det endnu den Dag i Dag er, blev købt 1764. Det var en gammel Bryggergaard, og Georg Christopher Berling kaldes derfor ved sit Bryllup i 1766 »Borger, Bogtrykker og Brygger i Kjøbenhavn«. For øvrigt gik Forretningen som tidligere, og at Boghandelen stadig var betydelig, kan ses af en bevaret »Fortegnelse paa de Bøger og Skrifter, som i Brødrene Berlings Bogtrykkeri i Pilestrædet dels paa eget Forlag ere oplagte og trykte, dels af Andre udi Kommission udgivne, hvilke alle sammesteds for hossatte Priser tilkjøbs kan bekommes (1766)«. Den omfatter 2 Værker i Folio, 34 i Kvart, 109 i Oktav og 69 i Duodes, eller i alt 214. I en aldeles lignende Fortegnelse fra 1774 er Værkernes Antal steget til 251.

Hvad der imidlertid her særlig skal göres opmærksom paa, er, at Georg Christopher Berling i 1766 ægtede sin Kusine Marie Cathrine Godiche og efter hendes Død hendes Søster Elisabet Christine. Forbindelsen mellem Berlingerne og Godicherne er fyldig og god, og samtidig ægtede de to Søstre Cathrine Vendelia og Christiane Henriette Marie Berling to Brødre Møller, af hvilke den ene var den bekendte Bogtrykker Nicolaus Møller; deres Fader Andreas Madsen Møller havde været »Bogtrykker i Nörrejylland« (d. v. s. i Viborg), og deres Stiffader var den kjøbenhavnske Bogtrykker Christoph Georg Glasing.

HEDEVIG FORTMANN
f. 1707, † $^{20}/_{1}$ 1758,
~ 1. Andreas Madsen Møller, † $^{16}/_{2}$ 1740;
2. $^{17}/_{1}$ 1742 Christoph Georg Glasing, f. $^{10}/_{2}$ 1706, † $^{22}/_{6}$ 1752.

NICOLAUS MØLLER, f. $^{3}/_{4}$ 1733, † $^{5}/_{2}$ 1806, Hof-Bogtrykker, ~ $^{20}/_{9}$ 1758 Cathrine Vendelia Berling, f. $^{26}/_{1}$ 1735, † $^{24}/_{3}$ 1794.	JOHAN MATHIAS MØLLER, f. $^{2}/_{5}$ 1735, † $^{10}/_{4}$ 1788, Hof-Konditor, ~ 1. $^{16}/_{12}$ 1767 Christiane Henriette Marie Berling, f. $^{8}/_{7}$ 1742, † $^{24}/_{1}$ 1786; 2. $^{12}/_{7}$ 1786 Christiane Frederikke Kingo f. Frisch.	JOHAN ERIK GLASING, Vinhandler, ~ $^{27}/_{8}$ 1772 Johanne Nathanaela Kirksten, † 1810.
ERNST ANDREAS HERMAN MØLLER, f. 1759, † 1831, ~ $^{17}/_{9}$ 1789 Anna Sofie Seyfart.	I første Ægteskab 4 S. og 5 D., i andet 1 S.	SOFIE HEDEVIG GLASING, f. $^{27}/_{4}$ 1792, † $^{16}/_{11}$ 1859, ~ $^{16}/_{5}$ 1810 Carl Christian Berling, f. $^{20}/_{5}$ 1777, † $^{16}/_{5}$ 1824.

Der var, som det heraf vil ses, en nær Forbindelse mellem Familierne Berling, Godiche, Møller og Glasing, og dette gav sig bl. a. Udslag i en Mængde Lykønsknings- og Sörgedigte, som udveksledes mellem Familiens Medlemmer, deres Venner og nærstaaende ved alle indtrædende Lejligheder. C. G. Glasings Sön Vinhandler Johan Erik Glasing har samlet dem i to tykke Bind, der nu findes paa det store kongelige Bibliotek. Det ene kaldes »Glædesvers«, det andet

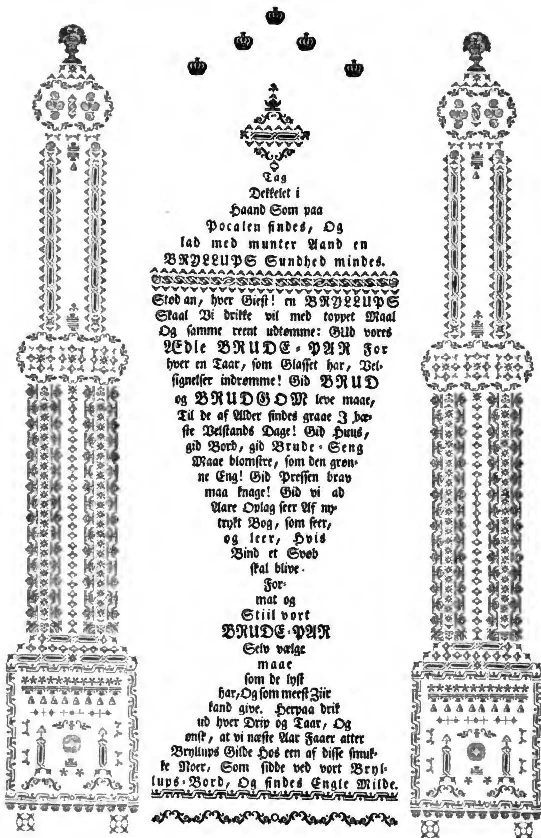

Hofbogtrykker Nicolaus Møller.

Ernst Andreas Herman Møller.

»Sörgevers«. De spænde over Tiden fra 1742 til 1787 og have ikke ringe personalhistorisk Betydning. Med Poesien i dem er det ikke stort bevendt. Men havde de duet i denne Retning, maatte Kjøbenhavn ogsaa have været en höjt begavet By. Da »Borger, Bogtrykker og Brygger« Georg Christopher Berling 1766 holdt Bryllup med sin Kusine Marie Cathrine Godiche og 1772 med hendes Søster Elisabet Christine Godiche, offereredes der Brudeparret første Gang mindst 18 Karmina og anden Gang mindst 22 under de mest forskellige Titler: »Ringe Æreblomst«, »Lykkens Vej«, »Ægtestandens Nødvendighed og Frugt«, »Morgenen, en Fortælling« o. s. v. Det er ikke Sange, flere af dem ere smaa Bøger med Masser af Vers, Selskabssange dukke først senere op. Det Festdigt, der 1766 offereredes »af det vel-ædle Brude-Pars ærbødige Tjenere H. J. Bestman, J. R. Thiele og F. H. Lillie« med Recitativer af Amor, Evfrosyne, Aglaia og Thalia, med Arier og Kor maa dog i alt Fald delvis have været beregnet paa at skulle synges. Men sikkert er det, at de, hvis Navne staa paa Digtene, kun sjældnere tör betragtes som Digtenes Forfattere. Disse langstrakte Værker vare Høflighedsbeviser, der bestiltes hos en af Tidens mange Poeter i Aabenraa[1]). Det er ikke sjældent Börns Navne, der staa paa dem. Ved sin Fødselsdag i 1778 fik Anna Magdalene Godiche et Lykønskningsdigt fra hendes »Dattersönner og Tjenere« Ernst Andreas Hartvig Berling og Carl Christian Berling; de vare henholdsvis $2^1/_4$ og $^1/_2$ Aar gamle. Hvad der herved illustreres er atter og atter Familiesammenholdet, og mærkes kan det, at den 11 December i lang Tid var en Höjtidsdag, der samlede Slægterne. Det var Andreas Hartvig Godiches Fødselsdag den Dag, som det var hans og Hustrus Anna Magdalene Godiches Bryllupsdag Dagen efter, og derfor staar der paa et Digt fra 1768 »en dobbelt GlædeFest for det Godiche og Berlingske Hus, som aarligen helligholdes paa den ellevte December«. Deres Datter Marie Cathrine havde den 11 December 1766 Bryllup med Georg Christopher Berling.

I Digtenes Udstyrelse var ofte det yderste forsøgt. Enkelte vare trykte med Guld, mange med røde Linier mellem de sorte; der ødsles med træskaarne eller kobberstukne Vignetter, og Titelbladene ere ofte möjsommeligt byggede op med alskens Sirater. Det ene Bogtrykkeri maatte vise sig for det andet. Disse snart paa Dansk og snart paa Tysk affattede blomstrende Digte give i det hele en

[1]) Dette er Regelen. Men to af Digtene tillægges ingen ringere end Johannes Ewald s. hans »Samtlige Skrifter«, II, 1850, S. 122, 156 jfr. S. 192, 314. Det ene er et Sörgedigt over Marie Cathrine Berling f. Godiche († 2 Febr. 1772) og det andet et Bryllupsdigt til Søsteren Elisabet Christine, da hun den 9 Oktober s. A. blev sin Svogers anden Hustru. Paa ingen af dem staar Ewalds Navn. Paa Bryllupsdigtet staar i det hele intet Navn, medens der paa Sörgedigtet staar, at det er »tænkt af hendes efterladte Mands dybtsörgende Søstersön E. A. H. Møller«. — Det er ogsaa Ewald, der er Mester for det bekendte Impromptu: »Her ligger Madam Godiche, hun faldt, fordi hun stod ikke o. s. v.« (Saml. Skr. II, S. 88, 262).

Tag
Dekkelet i
Haand Som paa
Pocalen findes, Og
lad med munter Aand en
BRYLLUPS Sundhed mindes.

Stod an, hver Giest! en BRYLLUPS
Skaal Vi drikke vil med toppet Maal
Og samme reent udtømme: Gid vores
Ædle BRUDE-PAR For
hver en Taar, som Glasset har, Vel-
signelser indrømme! Gid BRUD
og BRUDGOM leve maae,
Til de af Alder findes graae I hæ-
ste Velstands Dage! Gid Huus,
gid Bord, gid Brude-Seng
Maae blomstre, som den grøn-
ne Eng! Gid Pressen brav
maa knage! Gid vi ad
Aare Oplag seer Af ny-
trykt Bog, som seer,
og leer, Hvis
Bind et Svøb
skal blive.
For-
mat og
Stiil vort
BRUDE-PAR
Selv vælge
maae
som de lyst
har, Og som meest Ziir
kand give. Herpaa drik
ud hver Drip og Taar, Og
ønsk, at vi næste Aar Faaer atter
Bryllups Gilde Hos een af disse smuk-
ke Noer, Som sidde ved vort Bryl-
lups-Bord, Og findes Engle Milde.

Sidste Side af en Sang ved Bogtrykker Nicolaus Møller og Jomfru Cathrine Vendelia Berlings Bryllup 1758.

Række Oplysninger om Livet i Datidens Bogtrykkerier, hvis Svende og Drenge levede med i Bogtrykkernes Familieliv; de boede som Regel i Principalernes Hus. De ovenfor nævnte H. J. Bestmann, J. R. Thiele og F. H. Lillie vare Svende i det Berlingske Bogtrykkeri. Og ved næsten alle de forekommende festlige Lejligheder foreligger der Lykønskningsdigte fra Svendene, i Forening eller enkeltvis. Paa Tysk kalde de sig Kunstglieder eller Kunstverwandte, paa Dansk Kunstlemmer eller Kunstforvante. Og ikke alene Svendene, men ogsaa Drengene lykønske. Til Georg Christopher Berlings Bryllup i 1766 sende de tre Lærlinge F. A. Tillge, C. I. Frenderup og H. W. Schiönning et Karmen, hvori det hedder:

Da vi som Lærlinger arbeyder paa vor Lykke
Udi Hr. Berlings Huus og hans Bogtrykkerie,
Vi og et Brude-Vers bör til hans Bryllup trykke.

Aaret efter ved Johan Christian Berlings Bryllup lykønske disse Lærlinge sammen med en fjerde (G. S. Schmidt). Lærlingeantallet er altsaa blevet forøget. Og i det hele kan der ved disse Digte skaffes nogen Oplysning om, hvor stor Arbejdsstyrke Datidens Bogtrykkerier raadede over.

Da Christoph Georg Glasing i 1742 holdt Bryllup, lykønskedes han af de i hans Officin »befindliche Kunst-Verwandte« Johan Julius Reussen, Daniel Pauli og Andreas Busch, altsaa tre; men i 1754, da Bogtrykkeriet lededes af hans Enke og Stifsøn Nicolaus Møller, er Tallet steget til fem: Joh. Jul. Reussen, H. Erichsen, T. Borup, H. Zettergreen og G. Fünfstock. 1780 er Kunstforvanternes Antal i Nicolaus Møllers Bogtrykkeri syv: P. Berg, C. Smidt, H. Erichsen, C. v. Asperen, Nordkiøb, Giendrup, Stech og Ballum, medens der samtidig er tre Drenge, hvis Navne antydes ved følgende Bogstaver: P. J. N., A. J. G. og M. A. B. — I det Godicheske Bogtrykkeri træffe vi et lignende Antal Kunstforvante. Da det i 1771 flytter fra Skindergade til Gammel Torv, lykønskes Principalinden Anna Magdalene Godiche og hendes Sön Frederik Christian Godiche »dette Bogtrykkeris ærede og kunsterfarne Faktor« af J. C. Grehn, I. Kolbæk, G. L. Frantzen, C. H. Mangor og H. P. Heiden. Og 1778 er Navnenes Antal vokset fra fem til seks: I. Kolbæk, G. L. Frantzen, H. P. Heiden, N. C. Detlevs, J. C. F. Hennings og C. F. Klemens.

Vende vi os nu til det Berlingske Bogtrykkeri, da er der (udenfor den Glasingske Samling) bevaret et stort trykt Blad, dateret den 7 April 1765, der bringer gode Ønsker i Anledning af Bogtrykkeriets Indflytning i Pilestræde. Det hedder til sidst: »Mit diesen Wünschen und mit diesen Entschliessungen gingen aus der alten in diese neue Buchdruckerey über nachstehende Kunstglieder Hermann Jacob Bestmann, Johan Rudolph Thiele, Ole Quist, Ulrich Nicolai Kiär, Hans Christopher Schröder, Friederich Heinrich Lillie«. Det er seks »Kunstglieder«. Og just de samme seks træffe vi lykønskende ved Georg Christopher Berlings Bryllup i 1766. Bestmann, Thiele og Lillie offererede den ovenfor nævnte Kantate, Kiær og Quist overrakte et Digt »Lykkens Vej« og Schrøder hilste med »Weihrauch treuer Wünsche«. Seks Kunstforvante maa altsaa være, hvad Bogtrykkeriet behøvede. 1767 er Johan Rudolph Thiele's Broder Frederik Vilhelm

kommen til, men om nogen af de andre saa er traadt fra, kan ikke ses. Givet er det imidlertid ved det her oplyste, at det Berlingske Bogtrykkeri var et Sted, hvor man blev længe. Bestmann og Kiær er der endnu i 1772. Alt tyder paa, at der bestod et virkelig godt Forhold mellem de Berlingske Principaler og deres Svende. Det gör Indtryk, at »de *medglædte* Kunstlemmer i det Berlingske Bogtrykkeri« 1771 i et Digt kaldet »Glæde efter Sorg« lykønske deres Principalinde ved hendes Söns, Johan Christian Berlings Daab; Faderen, efter hvem Sönnen blev opkaldt, var død nogle Uger för Barnets Fødsel. Det vidner ogsaa godt, at der ved Faderens Begravelse fremkom et Sörgekarmen fra »den salige Afdødes oprigtige og forbundne Ven Johan Rudolph Thiele«, der i 1770 havde oprettet et eget Bogtrykkeri. Et Vers i det lyder saaledes:

Kort, da Afdøde! jeg som Kunstforvant dig tiente,
Jeg overtydet blev om din Fortieneste;
Jeg saae ak ja! langt meer, end man sig kunde vente
Af den, der var et blot naturligt Menneske.

Naar Kunstforvanternes Stilling her var, som den var, staar dette sikkert i Forbindelse med en vis ærgerrig Følelse hos dem. De vilde ikke betragtes som Haandværkssvende, de dyrkede en »Kunst« og havde et ikke helt stille Ønske om at blive sat i Klasse med de studerende. Den Ceremoni, hvormed de fra Lærlinge blev gjort til Svende, Postulationen, havde taget Studenternes Deposits til Forbillede, og i et af Lykønskningsdigtene ved Nicolaus Møllers Postulation den 27de September 1753 hedder det ligefrem:

Apollo giver Dig blandt sine Sönner Sæde,
Minerva tegner Dig iblant sit lærde Tal;
Hvor kan jeg andet da end lade se min Glæde
Og flætte Ære-Krans til den, som æres skal.

Nicolaus Møller kalder sig Aaret efter paa et Bryllupskarmen »Stud. Typogr.«, og da hans Sön A. E. H. Møller[1]) den 26 Januar 1780 postulerede, kaldes han paa Lykønskningsdigtene fra Kunstforvanterne og Lærlingene i hans Faders Bogtrykkeri »studiosus artium liberalium & typographiæ«. En saadan Titel synes ingen af Berlingerne at have ført, men ogsaa de postulerede, Johan Christian Berling den 1 Marts 1752; Georg Christopher Berling blev »efter vel overstanden Discipline antagen til Medlem iblandt Bogtrykker-Kunstens Elskere og

[1]) I »Læsendes Aarbog« 1800 kaldes han paa Stamtavlen ad S. 74 Ernst Andreas Herman Møller, men i Teksten S. 81 Ernst Andreas Hartvig M. At jeg har troet paa Teksten, kan ses i Skand. Bogtr.-Tid. 1875, S. 121 og Dansk biograf. Leks. (Nicolaus Møller). Men efter fem ved hans Postulation offererede Digte har hans Navn været Ernst Andreas Herman M. Mærkeligt nok er der ogsaa Usikkerhed med Hensyn til hans Farfaders Navn. Efter Læs. Aarb. (1800, S. 77) hed han Andreas Hansen Møller; men paa Sörgeverset ved Moderens Død kalder Nicolaus Møller sin Fader Andreas Madsen Møller (jfr. Stolpe, Dagspressen i Danmark, III, S. 202). Naar jeg i Dansk biogr. Leks. har tillagt det Møllerske Bogtrykkeri 19 Svende i 1776, er det urigtigt. De 19 ere ikke Svende, men Interessenter, indmeldte fra det nævnte Bogtrykkeri i Bogtrykkernes Ligkasse d. v. s. Svende m. fl. samt Hustruer (Skand. Bogtr.-Tid. 1874, S. 51). — E. A. H. Møller gik 1830 i Kompagni med Typograf M. Birck; Bogtrykkeriet hed da Møller & Birck, efter hans Død i 1831 Birck & Komp.

Dyrkere« den 12 Marts 1755; hans Brodersön Johan Christian Berling postulerede den 13 Juni 1793 og hans Sönner Ernst Andreas Hartvig Berling og Carl Christian Berling den 28 Juli 1796.

I de af Vinhandler Glasing samlede over 300 Glædes- og Sörgevers er der mange Oplysninger at finde. Der er her søgt at vise, i hvilke Retninger disse Oplysninger gaa. Men hans Samling er ikke fuldstændig. I begge vore store Biblioteker, og da navnlig i Universitetsbiblioteket, findes der løst en Række supplerende Stykker, saaledes det sidste Sted en karakteristisk Lykønskning til E. H. Berling, da han den 10 Marts 1747 blev Hof-Bogtrykker »i dybeste Ydmyghed og Hiertes Glæde offereret af samtlige kongelig Mayestæts Hof-Officins Forvantere«.

* * *

Efter Ernst Heinrich Berlings Død i 1750 styredes det Berlingske Bogtrykkeri af L. H. Lillie, men vistnok fra 1755 træde de unge Sönner Johan Christian (f. 1733) og Georg Christopher Berling (f. 1737) til. Under dem er der, som vi ovenfor have set, Fremgang i den til Bogtrykkeriet knyttede Boghandel, men om selve Bogtrykkeriet gik fremad, kan være tvivlsomt. 1746 beskæftigede deres Fader syv Svende og fem Drenge, men 1766 synes der kun at være seks Svende og tre Drenge i det. Og skulde det være rigtigt, at det 1755 talte tretten Kunstforvante, har der efter Lillies Fratræden fundet en mærkelig Tilbagegang Sted. Da Georg Christopher Berling 1755 postulerede, staar der tretten Navne under det Lykønskningsdigt, han faar »af samtlige Kunstforvandte udi ovennævnte Officin« (d. v. s. det Berlingske). Men skönt Digtet er trykt i »de Berlingske Arvingers Bogtrykkeri ved L. H. Lillie«, findes dennes Navn ikke mellem de tretten, hvorimod Johan Christian Berling, en af Bogtrykkeriets Ejere, den postulerendes ældre Broder nævnes først imellem dem. Man faar ligesom en Tvivl om, hvorvidt de tretten Nævnte virkelig ere synonyme med Bogtrykkeriets daværende öjeblikkelige Arbejdskraft. Mellem dem findes der tre, der snart efter have hvert sit Bogtrykkeri L. N. Svare, L. L. Heiden og P. H. Höecke.

Sofie Hedevig Berling f. Glasing.

Hvorledes det nu end forholder sig med de tretten Kunstforvandte i 1755, er det ikke uforklarligt, om Bogtrykkeriet lidt efter lidt indskrænkedes til væsenlig kun at trykke de Berlingske Aviser. Johan Christian og Georg Christopher Berling, der skabte Firmaet »Brødrene Berling«, døde tidligt. Deres Fader, Familiens Stamfader, blev kun $42^1/_2$ Aar gammel, men Sönnerne døde endnu yngre, Johan Christian Berling i 1771 $37^1/_2$ Aar gammel og Georg Christopher Berling

i 1778 $40^1/_2$ Aar gammel. Saa gik Firmaet over paa deres Enker, og de beholdt det, til Georg Christophers Enke Elisabet Christine f. Godiche døde i December 1801. Derefter bleve tre Fætre Indehavere af Firmaet »Brødrene Berling«: Johan Christian Berlings Sön Johan Christian (f. 1771) og Georg Christopher Berlings Sönner Ernst Andreas Hartvig (f. 1774) og Carl Christian (f. 1777). Den mellemste af dem varetog særlig Familiens Bryggeri, de to andre Bogtrykkeriet. Men allerede 1826 ere de alle tre afgaaede ved Døden, de to som ugifte, og nu kommer et nyt Enkestyre. 1826 fornyes Avisprivilegiet for Carl Christian Berlings Enke Sofie Hedevig f. Glasing.

»Brødrene Berling« stod ikke længer i Spidsen for nogen Boghandel og trykkede ikke mere Værker for andre. Hvorledes det gik, kan ses i et enkelt Eksempel. De seks første Dele af Suhms stort anlagte Danmarks Historie ere alle (fra 1782 til 1793) trykte »med Brødrene Berlings Skrifter«, men da den syvende Del udkom i Aaret 1800, læstes paa dens Titelblad: »Trykt og forlagt af Joh. Fr. Schultz«. 1778 stod Schultz's Postulat i det Berlingske Bogtrykkeri, 1783 etablerede han sig, og da hans Bogtrykkeri brændte i Kjøbenhavns Ildebrand 1795, købte han, som ovenfor nævnt, det Höpffnerske. Ved Siden af det Berlingske var der vokset saa fortrinlige Bogtrykkerier op som det Thieleske (1770) og det Schultziske (1783).

Kammerherre Johan Carl Ernst Berling.

Og dog skulde Navnet Berling endnu en Gang göre sig gældende i den danske Typografi. Den eneste mandlige Repræsentant, Slægten efter 1826 havde her i Landet, Carl Christian Berlings Sön Johan Carl Ernst Berling (f. 1812), overtog den 1 Januar 1836 Bogtrykkeriets Bestyrelse, og efter en længere Udenlandsrejse anlagde han saa i 1837 et Skriftstøberi, ligesom han i 1838 fik tre Eneretsbevillinger paa at udføre Kongrevetryk, Höjtryk og en vis Art Stereotypering. Hertil knyttede han endnu et litografisk Institut, og han gik i Gang med at skaffe Firmaet et Forlag. »Brødrene Berling« var en Udstiller, der blev lagt Mærke til paa Industriudstillingerne her i Byen 1840 og 1844. Firmaets Maal var at skabe et første Rangs Etablissement, og fra forskellig Side skönnede man herpaa. Det Holbergske Samfund lod den af F. L. Liebenberg besörgede monumentale Udgave af Holbergs Komedier, der begyndte at udkomme i 1847, trykke i det Berlingske Bogtrykkeri, og naar Xylograf A. Flinch vilde have et fint skaaret Portræt eller lign. særlig godt trykt, henvendte han sig i Pilestræde. Trykkeriets mange Haandpresser betjentes godt. Det skal ogsaa nævnes, at Professor N. L. Westergaards lærde Værk »Radices linguæ Sanscritæ«, der 1841 udkom i Bonn, blev trykt hos Berling. »Typis fratrum Berling« staar

der paa Titelbladet. Det er et Stykke af en Bedrift, at Bogens Sanskrittyper vare skaarne og støbte i hans Skriftstøberi. Det Berlingske Kongrevetryk er omtalt i en anden Artikel i nærværende Aarbog. Men af lang Varighed blev intet af disse Forsøg (s. Skand. Bogtr.-Tid. 1871, S. 145 flg.). Bogtrykker Berling kom med Frederik VII's Tronbestigelse ind i helt andre Forhold; han blev Kongens Rejsemarskalk, Generalintendant for Civillisten og Kammerherre, men desuagtet er der samlet en ikke ringe Sympati om hans Navn iblandt Kjøbenhavns Typografer.

Paa Grund af »Berlingske Tidendes« vældige Vækst, der i 1859 gjorde en Marinoni-Presse nødvendig og i 1881 en Viktoria-Presse, der trykker paa uendeligt Papir, sysselsætter Bladets Sætteri et stadigt voxende Personale, 1874 havde det 21 Sættere, 1881 26 og 1899 52[1]). Og det gode Forhold, som fra gammel Tid har bestaaet mellem Firmaet og dets Arbejdere, er vedblevet. Herom vidner bl. a. en lille Visebog »Souvenir«, der samler en Række Sange, skrevne til festlige Sammenkomster i det Berlingske Hus i Tiden fra 1862 til 1892, og herom vidner den Gavmildhed, som Kammerherre Berling og hans Hustru, Polly f. Haderup (f. 1824, † 1895), efter ham viste imod Kjøbenhavns Typografer i Almindelighed. Da Typografernes Sangforening i 1854 ønskede at kunne udvide sin Virksomhed, gik Berling i Spidsen for Bidragyderne med et godt Eksempel, og den 17 Aug. 1870 lagde han Grundstenen til Typografernes Stiftelse, til hvilken hans Enke efter hans Død i 1871 skænkede 20,000 Kr. I Rud. Jacobsens »Optegnelser om Typografernes Stiftelse« (1895) nævnes de begge med Tak, og Bogen giver deres Portrætter.

Endnu skal her göres opmærksom paa, at de to ovfr. S. 3 nævnte, af A. A. Roggenkamp oversatte Bøger fra 1743 paa deres Titelblade bære et Vaaben, der ogsaa ses paa de Berlingske Forlagskataloger fra 1766 og 1774 ligesom paa Visebogen fra 1893. Dette Vaaben omtales nærmere i Bogen »Historische Beweisführung, dass die Berlinge ein altadliches Geschlecht nordischer Abkunft sind. Dargestellt von Dr. Wilhelm Schäfer und Emil Jonas« (Berlin 1857). Trods Bogens Lærdom kan man dog have Lov til at have sine Tvivl.

* * *

Da Ernst Heinrich Berling for 150 Aar siden udsendte sine »Post-Tidender«, var det et lille Blad, der kom een Gang om Ugen med et halvt Ark i Oktav, nu udkommer »Berlingske Tidende« to Gange hver Sögnedag i et mægtigt seksspaltet Format, ofte med indtil fire Tillæg. Det er en uhyre Udvikling, der selvfølgelig staar i Forbindelse med en tilsvarende almindelig Samfundsudvikling. Skulde der nu kunne tænkes en kjøbenhavnsk Brand som i 1728, skulde der nu tilintetgöres henved 100 Bogtrykkerier for at balancere med de syv, der brændte 1728. Kjøbenhavn har efter Vejviseren 1899 126 Bogtrykkere.

[1]) Naar det nævnes, at det Berlingske Bogtrykkeri i 1806 havde 14 Arbejdere (s. Skand. Bogtr.-Tid. 1874, S. 53), da indbefattes heri »Typografer, Faktorer og Principaler«. Da der den Gang var tre Principaler og vel een Faktor, bliver Svendenes Antal 10.

ET MINDE OM
EN GAMMEL FARVETRYKSTEKNIK

Af EMIL SØRENSEN

DET Afsnit af det typografiske Farvetryks Udviklingshistorie, hvortil der sigtes i ovenstaaende Overskrift, er Flerfarvetrykningen med sammensatte Plader (compound plates printing) eller Congrevetrykket, som det almindelig benævnes efter Opfinderen, den bekendte engelske Artillerigeneral Sir *William Congreve*. Som et Meteor paa den typografiske Himmel kom og svandt denne i Fagets Teknik enestaaende Fremtoning, ved hvis Hjælp Bogtrykkeren var i Stand til med en Nøjagtighed, der end ikke kan naas af Nutidens udmærkede Flerfarvemaskiner, at udføre visse Arter Relief- og Flerfarvetryk ved et eneste Tryk i den almindelige Haandpresse.

Den ydre Anledning til, at den engelske General kom til at beskæftige sig med en ham saa fjerntliggende Opgave, var de i Aarhundredets Begyndelse hyppige Forfalskninger af Englands Pengesedler. Congreve bragtes derved til at sysle med Tanken om Muligheden af at finde en særegen Fremgangsmaade ved Pengesedlernes Trykning, der vilde være i Stand til at lægge Forfalskerne de største Hindringer i Vejen for deres forbryderiske Virksomhed. Det lykkedes ikke for Generalen at naa det høje Maal, han tragtede efter; hans sindrig udtænkte Metode blev kun et interessant Forsøg i Seddeltrykningens Teknik. Derimod opnaaede han ved sin Opfindelse at bringe det typografiske Farvetryk, der paa den Tid var uden Betydning, et godt Stykke fremad, og for en Tid at skænke Bogtrykkerne et virksomt Vaaben mod Litografiens Konkurrence paa Accidenstrykningens Omraade.

Det fortælles, at Congreve fandt Ideen til sin Fremgangsmaade ved at studere de i Fust-Schöffers Psalterudgave af 1457 trykte tofarvede Initialer, hvis Udførelsesmaade endnu ikke med Sikkerhed kan paavises. Han kom, ved at grunde over, hvorledes de gamle Trykkere havde opnaaet den i dette Værk enestaaende Nøjagtighed i Registret, d. v. s. i de to Trykformes Forhold til hinanden, paa den Tanke, at Initialerne og den disse omgivende Ornamentbeklædning muligvis havde bestaaet af to Træ- eller Metalstokke, der vare saaledes tilskaarne efter Tegningens Kontur og indpassede i hinanden, at de, naar de hver for sig vare indfarvede, kunde stilles sammen til én Stok, for derefter med ét Tryk at give et dobbeltfarvet Billede. Paa dette Tankeeksperiment hviler Princippet for Congreves Opfindelse. Det første Forsøg paa at udføre Ideen i Praksis blev gjort med

en Træstok, hvorpaa der var indgraveret Ornamenter og Skrift i en lignende Stil som den, der brugtes til Pengesedlerne. Af denne Træstok blev der taget to Stereotypiafstøbninger; paa den ene af disse Plader borttoges de Enkeltheder af Ornamenter og Skrifttræk, som bestemtes til at udføres i en anden Farve end den øvrige Del af Pladens Tegning, medens de samme Enkeltheder helt bleve udstukne af den anden Plade uden at denne dog sønderdeltes. De løse Stykker tilpassedes nøjagtigt efter Hullerne i Grundpladen og loddedes sluttelig paa et Metalunderlag, saaledes at begge Plader kunde stilles sammen til én fuldstændig plan Trykform. Paa den saaledes sammenfældede Dobbelttryks-Form blev der endelig indgraveret en meget indviklet Tegning med Cirkler, Ovaler og Sving ovenpaa den oprindelige, og Pladen var nu færdig til at trykke med. Crongreves Forsøg kronedes med Held; det fremkomne Flerfarvetryk udmærkede sig ved en enestaaende Nøjagtighed i Farvefigurernes Forhold til Grundtrykket, og det kunde end ikke tilnærmelsesvis udføres paa nogen af de da kendte Trykkemaader. Men den yderst langsomme Trykproces — der kunde ikke fremstilles mere end et Par Hundrede Eksemplarer daglig i Haandpressen — gjorde det klart for Congreve, at hans Opfindelse først vilde faa praktisk Værd for Seddeltrykningen, naar det kunde lykkes for ham at konstruere en Presse, som var i Stand til avtomatisk at skille Pladerne fra hinanden, indfarve dem og atter stille dem sammen til én Form og som kunde udføre dette Arbejde med en saadan Sikkerhed og Hurtighed, at Mangfoldiggørelsen betydelig forøgedes. Congreve gav sig straks i Lag med den ny Opgave, og i Løbet af kort Tid lykkedes det ham ogsaa ved et Par dygtige Mekanikeres Hjælp at konstruere en saadan Presse. Alle typografiske Haandbøger, der beskæftige sig med Congrevetrykkets Teknik, meddele, at Congreves Presse var i Stand til at levere 2400 Eksemplarer i Timen. Selv uden nærmere Kendskab til denne Presses Konstruktion og Virkemaade, tør man dristig paastaa, at Ydeevnen maa være betydelig overdreven, thi med en saa produktiv Maskine vilde Congrevetrykket den Dag i Dag være overordentlig brugbart ved en Mængde enklere Farvetryks-Accidensarbejder. De fleste Trykkerier, der udførte Congrevetryk, trykkede ogsaa disse paa den almindelige Haandpresse.

Congreve havde dog ikke tænkt sig sin Teknik udelukkende anvendt til Fremstilling af Værdipapirer. Blandt de Prøver, han de tre Aar, i hvilke han selv udnyttede sin Opfindelse, sendte ud, fandtes baade Blade til Vægdekoration, kartografiske Arbejder, Plancher til industrielle og videnskabelige Værker og temmelig indviklede Farvetryksarbejder med flere Farver trykt oven paa hinanden (den saakaldte chiaro-scuro-Maner), og det blev denne flersidige Anvendelse, der gav Congrevetrykket Betydning i den korte Tid, det var Enehersker paa Flerfarvetrykningens Omraade.

De første af Congreves Farvetryk kom ud blandt Publikum i Eftersommeren 1824 og vakte almindelig Beundring i den typografiske Verden; et saa kompliceret Farvetryk og et saa nøjagtigt Register havde man ingen Sinde tænkt sig Muligheden af at kunne fremstille i Bogtryk. Det manglede ikke paa Forespørgsler om Congreve vilde sælge sin Hemmelighed; navnlig Tyskerne indsaa, hvil-

ket Opsving i Forretningerne Besiddelsen af denne kunde give, og gjorde ham mange Tilbud, men han afslog dem alle. I Troen paa, at der nu var fundet et sikkert Beskyttelsesmiddel mod Forfalskning af Pengesedlerne, holdt Congreve bestemt paa kun at indvie de engelske Myndigheder, hvem Seddelfabrikationen var underlagt, i den ny Teknik. Disse benyttede ogsaa i en Del Aar Congreves Metode til Udførelsen af mange Værdipapirer, dog ikke til egentlige Pengesedler. Hvad det var, der gjorde Congreves Opfindelse ubrugbar for Seddeltrykningen, savne vi Kendskab til. I Aaret 1827 opgav Congreve Hemmeligholdelsen. Grunden til denne Beslutning har sikkert været Frygt for, at Tyskernes ihærdige Forsøg paa at finde Metoden — en Bogtrykker *Hasper* i Karlsruhe havde Aaret i Forvejen ved Udførelsen af Kuponerne til de Badensiske Statsobligationer vist at være inde paa den rette Vej — omsider skulde krones med et heldigt Resultat. En Bogtrykker *Edv. Haenel* i Magdeburg købte Hemmeligheden med Ret til at udnytte den i flere europæiske Lande, og i den nærmest paafølgende Tid gik det i England og Tyskland rask fremad med Udbredelsen af det typografiske Farvetryk. Men samtidig med at Fremgangsmaaden blev mere Fælleseje, skiftede Virksomhedsomraadet ogsaa Karakter, idet Datidens forretningsmæssige Reklame i en noget modificeret Skikkelse tog den i sin Tjeneste. Congrevetrykket blev næsten benyttet til alle Accidensarbejder, selv til Tændstiks- og Tobakskarduser.

Allerede i Begyndelsen af Fyrrerne begyndte Congrevetrykket at tabe Terræn. Efterhaanden som Koenigs Hurtigpresser afløste Haandpressen mistede det sin Eksistensberettigelse, og Udførelsen af de farvetrykte Forretningspapirer overtoges af Litografien, der ved en mere nuanceret Overtrykning ogsaa formaaede at give Farvetrykkene stærkere Afveksling end Congreves Maner.

Uden for England og Tyskland fandt Congrevetrykket ingen synderlig Udbredelse. Sagen var nemlig den, at da Trykpladernes Fremstilling var Kærnepunktet i Congreves Opfindelse, krævedes der som en nødvendig Forudsætning for Udøvelsen, at Bogtrykkeri og Skriftstøberi eller i alt Fald et fortrinligt Stereotyperingsværksted var forenet paa de samme Hænder. Dette var Grunden til, at Danmark først fik et Congrevetrykkeri efter at Kunsten i England og Tyskland havde overskredet Kulminationspunktet. I 1837 oprettede *Carl Berling*, den daværende Ejer af det Berlingske Bogtrykkeri i Kjøbenhavn, et efter Datidens Forhold udmærket forsynet Skriftstøberi og Værksted for Gipsstereotypi. Den 6te September 1838 overdrog Edv. Haenel to Patenter til Berling; det ene omfattede Hemmeligheden ved Relieftryk, det andet ved Congrevetrykket med det dertil hørende Stereotypi. Begge Patenter betaltes med i alt 70 Rigsdaler 5 Mark — et godt Bevis for, at Congrevetrykket paa den Tid allerede var en halv offentlig Hemmelighed. Den 24de December s. A. købte Berling endnu et Patent af Haenel for 34 Rigsdaler. Hvad det sidste Patent gik ud paa, giver de opbevarede Berlingske Forretningsbøger ingen Oplysning om, men det har antagelig været Fremgangsmaaden ved Fremstillingen af de graverede Plader til chiaro-scuro-Maneren.

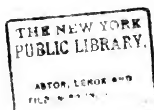
Det Berlingske Etablissements Congrevetryk gik, ligesom det tyske, hoved-

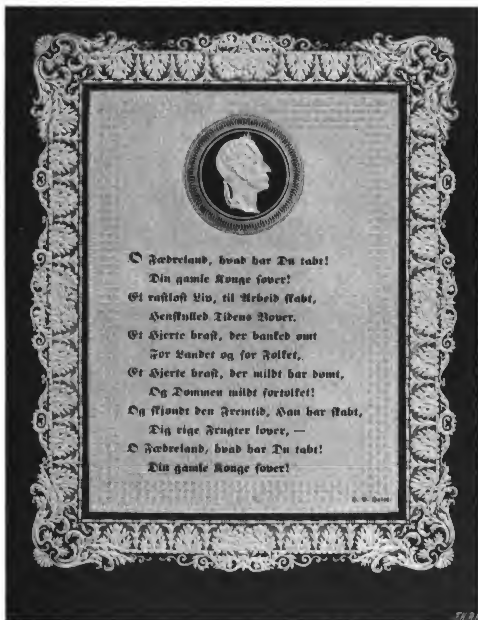
AFTRYK AF GAMLE CONGREVE-PLADER MED THORVALDSENS PORTRÆT-MEDALJON
OPRINDELIG FREMSTILLEDE I DET BERLINGSKE TRYKKERI I SLUTNINGEN AF TREDIVERNE

BILAG TIL TIDSSKRIFTET BOGVENNEN MDCCCXCVI

TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

sagelig i Retning af merkantile Reklamearbejder, men sideordnet hermed dannede Forretningen sig en Specialitet ved Udgivelsen af en Række Blade i Relief- og Farvetryk til Minde om større Begivenheder indenfor det danske Samfund. Disse Mindeblade, af hvilke adskillige have prydet vore Bedsteforældres Vægge,

Mindeblad om Frederik VI. Reliefstryk fra det Berlingske Trykkeri.

ere Sjældenheder nu. De kostbare Trykplader ere forlængst gaaede i Smeltediglen; kun to, der begge forestille Thorvaldsens Profil i Relief, ere tilbage som Minder om en Tid, da det Berlingske Trykkeri indtog en ledende Stilling i det danske Boghaandværk. Det her optrykte Blad er det første Farvetryk »en relief og i Congreve-Maner«, som kom frem for Offentligheden i Danmark; det blev udgivet i Marts 1839 i Kommission hos Reitzel og solgtes for 1 Rigsdaler Styk-

ket. Hele Indtægten ved Salget skænkede Berling de skadelidte ved en stor Vandflod, der i Begyndelsen af Januar havde hærget en Del af Landet. I Følge Reitzels Bekendtgørelse i »Berlingske Tidende« var Bladet trykt i to Udgaver, én paa kinesisk Papir og én paa Bristolkarton. Selv uden Kendskab til Tiden for dette Mindeblads Fremkomst vilde en Fagmand, der har set flere af disse Blade, ikke være i Tvivl om, at det stammer fra Forsøgsstadiet i den Berlingske Congrevetryks-Virksomhed; Kompositionen er, i Modsætning til de øvrige kendte Mindeblade, temmelig ubehændig, navnlig Hjørnefyldingerne virke for plumpt til den tomme Bundflade, og den alt for rigelige Afstand mellem Cirklerne omkring Portræt-Medaillonen hidrører sandsynligvis fra, at man har frygtet for Vanskelighederne ved Stereotypipladens Sønderdeling. I de senere Congrevetryk har man ganske anderledes formaaet at udnytte Effektmidlerne uden at behøve at tage slige Hensyn til tekniske Vanskeligheder. Den anden tilbageblevne Congreveplade er et langt mere karakteristisk Eksemplar af Arten, men vi kunne desværre ikke vise den i Aftryk her, dels paa Grund af at dens Størrelse ikke passer ind i »Bogvennens« Format, — Portræt-Medaillonen alene er 140^{mm} høj, 102^{mm} bred —, dels fordi dens høje Relief og kolossale Omramning fordrer et stærkere Tryk end Fagskolens Haandpresse formaar at yde, naar alle Billedets Enkeltheder skulle kunne komme til deres Ret. Da det ikke er lykkedes at faa opspurgt et Originalaftryk af det hermed følgende Billede, ere de tre Farver valgte efter vort Skøn og kræve altsaa ikke at være Kopi af den os ubekendte Original. Naar man betænker, at Brugen af brudte Farver den Gang var ukendt i Typografien — Karmin, Zinnober, Kromgult og Pariserblaat i deres Renhed vare de hyppigst forekomne — har Originalaftrykket næppe udmærket sig ved afstemte Farver.

Congrevetryk i chiaro-scuro-Maner udførtes med et dobbelt Sæt Plader; med den første Form blev f. Eks. hele Ornamentikken trykt i lysere Farver, og ovenpaa denne tryktes en anden Form med Detailtegning, Konturer og Afskygning af Ornamenterne, enten med mørkere Nuancer af de førsttrykte eller med andre dækkende Farver. I Modsætning til det almindelige Congrevetryk, der ved passende store Oplag nok har kunnet svare Regning, var chiaro-scuro-Maneren ligefrem Liebhaveri, der kun benyttedes af Bogtrykkerne som Reklame. Desværre lade disse Blade sig ikke gengive formindskede og uden Farver. Et saadant Blad, udgaaet fra Berlings Trykkeri, er udført i tolv Farver; det fremkom som en personlig Hyldest fra Carl Berling til Christian VIII og Caroline Amalie i Anledning af deres Sølvbryllup. En stor koloreret Plan over Kjøbenhavn, der er udført i Congrevetryk og med Gadernes Navne trykt ovenpaa med almindelig Skriftsats, er et ligefremt Mesterværk af Trykkunst[1].

Af de Berlingske Forretningsbøger kan det ikke ses, hvem der har udført Tegningerne og Modelleringen af Relieffernc, men fra anden Side har jeg faaet at vide, at disse Arbejder skyldes en tyskfødt Modellør og Gravør *Philip Batz*, medens Skriftstøber *Fr. Fries* fra 1838 var knyttet til Berlings Forretning, først

[1]) I de seneste Aar kan man se noget af Congreves Teknik gaa igen i enkelte Arbejder, komponerede og trykte af Kunstnere i Haandpresse.

som Gravør, senere som Leder af Skriftstøberiet. En indkaldt tysk Trykker, *Wilhelm Althans*, som var Specialist i Congrevetryk, har staaet for Trykningen af de fleste af de større Farvetryksarbejder[1].

Berling spandt ikke Silke ved sine ny Foretagender. Skriftstøberiet kunde ikke svare Regning, fordi de kjøbenhavnske Bogtrykkere vedblivende forsynede sig fra Tyskland, skønt det danske Støberis Produkter saavel med Hensyn til Righoldighed som i teknisk Udførelse stod paa Højde med Udlandets. Den almindelige Uvilje mod Berlings Foretagsomhed kom usminket til Orde ved en festlig Sammenkomst i dennes eget Hus; Bogtrykker Bianco Luno udtalte ved denne Lejlighed paa samtlige Kollegers Vegne, at saa længe Danmarks eneste Skriftstøberi var i Hænderne paa Kjøbenhavns største Bogtrykker, fik det ingen Støtte fra dem. Denne uforbeholdne Udtalelse har sikkert aabnet Berlings Øjne for Umuligheden af at føre Foretagendet frem, og været den væsenligste Aarsag til, at han kort Tid derefter uden Udbetaling overdrog Skriftstøberiet til *Fr. Fries*.

Med Congrevetrykket vedblev Berling vel endnu i nogle Aar at beskæftige sig ved Fries's Hjælp, men det var nu udelukkende Accidensarbejder, der ikke fordrede særlig Dygtighed. I Tiden omkring Krigsaarene gik Congrevetrykket for bestandig ud af Kurs herhjemme, og af den engang saa højt beundrede Kunst ere nu kun de to nævnte Trykforme tilbage som et synligt Monument over en sindrig Opfindelse, hvis triste Skæbne det var at komme for sent til Verden.

[1]) Skønt det ikke staar i umiddelbar Forbindelse med disse Meddelelsers Øjemed, tør det antages, at et Par Oplysninger om denne overordentlig dygtige Mands senere Virksomhed vil være af Interesse. Althans var den første herhjemme, der lagde sig efter at fabrikere Bogtrykfarve som Handelsvare; hans Forsøg i denne Retning faldt saa heldigt ud, at de større kjøbenhavnske Bogtrykkere lovede ham deres fulde Støtte i Fremtiden. Det kom dog ikke videre end til Forsøget, thi da det først købte Raamateriale var opbrugt, viste det sig, at Kilderne i Tyskland vare lukkede for ham. De tyske Farvefabrikanter ønskede ingen Konkurrence i Norden, og de brugte deres Indflydelse saa eftertrykkeligt hos Fabrikanterne af Raamaterialet, at Althans maatte opgive enhver Tanke om at gaa videre ad den Vej. Saa lagde han sig efter Støbning af Metaldele til Maskiner og Værktøjer og oprettede et lille Metalstøberi paa Christianshavn, som nogen Tid efter blev forenet med Smedemester Baumgartens Maskinfabrik, der havde Lokale samme Sted. Da Althans' og Baumgartens efter Datidens Forhold ret store Virksomhed paa Grund af manglende Driftskapital var stedt i Nød, lykkedes det Kompagnonerne at komme over Vanskelighederne derved, at Althans' gamle Principal Berling laante dem de fornødne Midler. Det fortjener at fremdrages som et smukt Træk hos Berling, at han ikke saa en Forretning i denne Hjælp; Laanet blev nemlig ydet i Obligationer, og Berling stillede kun den Betingelse at faa det tilbagebetalt i de samme Papirer. Da Ingeniør Burmeister senere traadte ind i Firmaet, fik Althans sin Kapital udbetalt, men han var dog derefter i mange Aar knyttet til Forretningen som Regnskabsfører.

BIDRAG TIL
DEN ÆLDRE BOGBINDERKUNSTS HISTORIE

AF H. O. LANGE

I

Efterfølgende beskedne Noter, der i Aarenes Løb ere foranledigede ved stadig Syssel med det store kongelige Biblioteks Bogskatte, har jeg her forsøgt at knytte sammen som Tekst til nogle Billeder af interessante gamle Bind fra vor nationale Bogsamling, dels udenlandske og dels danske.

Bogbindenes kunstneriske Udsmykning har i Aarhundredernes Løb undergaaet store Forandringer. Det moderne Kunstbogbinderi arbejder med det dejlige Skindmateriale, Indlægning, Haandforgyldning o. s. v. Der har været Tider, hvor de rigt broderede Bind ansaas for de skønneste og kostbareste. Men forud for Grolier og Majoli og det 16. Aarhundredes fransk-italienske Renaissance i Bogbinderkunsten ligger der andre Moderetninger, der hævdede deres Plads selv ved Siden af den nye Smag. National Forkærlighed og nationalt Snille gjorde sig ogsaa her gældende. Det er værd at lægge Mærke til, i hvilken Grad Tyskland lades uberørt af den franske Bogbinderkunst lige fra det 16. Aarhundrede og næsten indtil vore Dage, og hvor daarligt de tyske Bogbindere i svundne Tider have evnet at efterligne de franske Forbilleder, naar der stilledes dem saadanne Opgaver. Haandforgyldningen synes at have haft en kort Blomstringstid ved det sachsiske Hof omkring 1560—70, men ellers er det Blindtrykket med Plader og Rouletter, der holder sig paa de tyske Bind gennem det 16. Aarhundrede. Denne Kunst er en direkte Udvikling af den middelalderlige Bogbinderkunst, saaledes som den praktiseredes i Europas Kulturlande allerede fra det 12. Aarhundrede.

I Stedet for Pap anvendtes da Træplader til Bogpermer, og disse forsynedes allerede i den tidligere Middelalder med kostbare Beslag af ædelt Metal i kunstnerisk Arbejde, undertiden indlagte med Ædelstene; men omtrent fra det 12. Aarhundrede begyndte man at beklæde Træpladerne med Læder, som da kunde forsynes med forskellige Prydelser ved Hjælp af Blindtryk. Det er et endnu uskrevet Kapitel af Bogbinderkunstens Historie, Tiden før Begyndelsen af det 16. Aarhundrede; men utvivlsomt ville omhyggelige og omfattende Undersøgelser i de større Biblioteker give interessante Resultater. En Englænder, Mr. W. H. J. Weale, har i Aarevis indsamlet Materiale: Beskrivelser, Gnidebilleder og Originaler til »National Art Library, South Kensington«, over hvilket Materiale han i 1894

udgav en meget værdifuld Katalog.[1]) Den endnu ikke udkomne første Del af dette Værk skal sandsynligvis (thi der er ingen Fortale eller anden Oplysning i Bogen) indeholde en historisk Indledning, der sikkert, om den ellers nogen Sinde udkommer, vil give netop, hvad der hidtil savnes, en Bogbinderkunstens Historie før det 15. Aarhundrede. I øvrigt ville alle store Biblioteker kunne yde væsentlige Bidrag til Haandværkets Historie paa enkelte Steder. Det kongelige Bibliotek har for Eksempel en stor Række Bøger og Haandskrifter fra det gamle Klosterbibliotek i Bordesholm i Holsten, af hvilke en hel Del kunne bevises at være indbundne i Lübeck i Slutningen af det 15. Aarhundrede; Beviset leveres af de kasserede Trykark fra Lübeckske Bogtrykkerpresser, der ere klæbede paa Indersiden af Permerne. Sandsynligvis have Bogtrykkerne dengang i Lübeck ogsaa været Bogbindere, hvilket bevisligt var Tilfældet med den hollandske Bogtrykker Veldener og andre af de ældste Bogtrykkere.

Medens man oprindelig nøjedes med at forsyne Bindene med Rosetter, religiøse Symboler, smaa Baand med Indskrifter som *Maria, Jhesus* o. lign., gik man i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede videre, idet man aftrykkede større sammenhængende Ornamenter og Billeder paa Bindet, i Reglen det samme paa Forsiden og Bagsiden, ved Hjælp af Pladetryk; betydelige Kunstnere traadte her i Bogbinderiets Tjeneste, og adskilligt af det, som Tidens Tand og Menneskenes Ligegyldighed har levnet os, fortjener at drages frem.

At Bogbinderne selv fremhævede saadanne Bind som smukt og godt Arbejde, ses deraf, at adskillige Bind ere signerede med Bogbindernes Navne, saaledes som to af de her afbildede. Paa den Maade er der bevaret en hel Række Navne paa Bogbindere fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, hvis Frembringelser vi kunne prøve og glæde os over den Dag idag.

Disse Bogbindersignaturer stamme udelukkende fra Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Jeg har samlet en Del saadanne sammen fra forskellige Kilder, hovedsagelig fra Weales fortræffelige Katalog, og af disse anfører jeg her en Del.

I Klostrene dreves ikke alene Bogtrykkerkunsten med Iver, men Klosterbrødrene indbandt ofte selv deres Bøger og satte deres Stempel paa; Vidnesbyrd herom haves fra St. Martins Klosteret i Wesel i Rhinpreussen og fra Brødrene af det fælles Liv i Ghent; en *Johannes Richenbach capellanus in Gysslingen* synes ogsaa at have været en Klosterbroder. Ellers er Rhinlandene, Belgien og Holland de Lande, hvor Bogbinderiet særligt florerede som Kunst. Familien *Gavere* talte mindst 3 Bogbindere, hvoraf den ene virkede i Ghent (en Prøve paa hans Kunst vil blive meddelt nedenfor). Bogtrykkeren Johannes Veldener trykte og indbandt i Löwen 1476. I Antwerpen virkede Johannes Woudix i Tiden efter 1505. Af tyske Bogbindere fra Slutningen af det 15. Aarhundrede kan nævnes Conradus de Argentina (Konrad fra Strassburg), Johannes Zulczpach (Sulzbach), Johannes Hagmayer i Ulm, Ambrosius Keller, vistnok i Augsburg. En lübecksk Bogbinder ved Navn Hintercoster har indbundet det kongelige Biblioteks Eksemplar af den

[1]) Bookbindings and Rubbings of Bindings in the National Art Library South Kensington. II. Catalogue. London, 1894. 8vo. (Denne Bog citerer jeg som Catalogue).

pragtfulde Bog *Liber horarum canonicarum Lubic.* fra 1478; han har i Blindtryk stemplet sit Værk med »hintercoster bant dit«; Bindet er sikkert fra samme Tid som Trykket og frembyder overordentlig Interesse ved de anvendte Stempler, der røbe Paavirkning fra Venedig og derigennem fra Levanten.

Franske Bogbindere fra denne Tid kende vi ogsaa fra samme Kilder. Hemon le Fevre's Materiel blev overtaget af André Boule, som saa maatte fjerne sin Forgængers Navn paa de Bind, der udførtes med dennes Plader, og trykke sit eget i Stedet. En Bogbinder ved Navn Toussains Denis har udført Bindet til det kongelige Biblioteks Eksemplar af *Hore intemerate virginis Marie. Paris, Thielman Kerver, 1499.*[1]) Det desværre ikke velbevarede Bind er fortræffeligt i Tegning, det har desuden ciseleret Guldsnit, der dog næppe er samtidigt med Bindet, samt broderede Spænder. Ogsaa engelske Bogbindere fra samme Tid kende vi.

Brugen af Initialer og Bomærker som »Firmabetegnelse« anbragte i Blindtryk paa det dekorerede Bind anvendtes ofte, og denne Brug holdt sig langt senere; desværre er disse Mærker som oftest uopløselige og derfor ogsaa intetsigende for os. I mange Tilfælde foreligger ogsaa den Mulighed, at Mærket refererer sig til Stempelskæreren, der har komponeret og skaaret Rullen eller Pladen, og ikke til Bogbinderen. Ved disse indledende Bemærkninger ville de efterfølgende Prøver paa den her omtalte Tids Bogbinderkunst antagelig vinde i Interesse og finde større Forstaaelse. Originalerne til dem findes alle i det store kongelige Bibliotek, og ingen af dem have, saavidt mig bekendt, været afbildede og beskrevne tidligere.

II.

Det første af de her afbildede Bind (Fig. 1) smykker den smukke lille Aldinerudgave i 8vo af en Del græske Digtere, som udkom i November 1517, indeholdende som Titelbladet angiver: *Musæi opusculum de Herone et Leandro. Orphei argonautica. Eiusdem hymni. Orpheus de lapidibus.* Bindet, der utvivlsomt er noget senere end Udgaven, maaler 165×98 Mm., og er udført i mørkebrunt Kalveskind med Plade- og Blindtryk.

For- og Bagsiden ere forskellige, men hver af dem er delt i 3 Felter, omgivne af Linier i Blindtryk. Midtfelterne ere ens; her se vi i Midten Jesus (? Maria) og en fantastisk Fugl med Skorpionhale, paa begge Sider heraf 2 Drager eller Basilisker.

Forsidens 1ste og 3die Felt ere identiske. Feltet deles i 2 ved en Stav, hvorom der slynger sig et Baand. De rudede Felter indeholde smaa Fremstillinger af fantastiske Dyreskikkelser grupperede i 2 vertikale Rækker ved en slynget Gren.

Uden om Feltet til højre læses: | *ob laudem* | *xpi librum hunc* | *recte ligani* | *irris de gauere.* | (»Til Kristi Ære har jeg Joris van Gavere indbundet denne Bog rettelig«). Uden om Feltet til venstre læses: | *deus det* | *nobis suā pacē et* | *post mortā (sic)* | *vitā eternā amē.* | (»Gud give os sin Fred og efter Døden det evige Liv. Amen«).

Bagsidens 1ste og 3die Felt ere ligeledes identiske. Det omgives af en Ramme

[1]) Brunet, Manuel. V, p. 1616.

af Planteornamenter, og det indre rudede Felt bestaar af lignende, men dog andre Dyreskikkelser, som vi finde paa Forsiden; her skelnes Lammet med Flaget og nogle af Dyrekredsens Figurer, de ere arrangerede ved slyngede Grene i 2 vertikale Rækker, som adskilles ved en Indskrift: *ora pro nobis sancta dei genitrix.* (»Bed for os, du hellige Guds Moder.«)

Bindet er fortrinlig bevaret. Billederne og Indskrifterne staa klart og skarpt i stærkt Relief. De grønne Baand, hvormed Bindet kunde holdes lukket, ere bortskaarne.

Fig. 1

Bogbinderen, der har udført dette Arbejde, var altsaa efter Bogens eget Vidnesbyrd *Joris van Gavere* (dette er den flamske Form for det latinske *de gauere*). Han hørte til den ovenfor omtalte Bogbinderfamilie, hvoraf to andre med Fornavnene Jacob og Anton ogsaa kendes. I det kongelige Bibliotek i Haag findes et Bind udført af samme Mester; det er *Angeli Politiani opera. Lugd. 1528. 8vo;* Indskriften lyder her: *Joris de gauere me ligauit In gandauo.*[1]) (»Joris van Gavere i Ghent har indbundet mig.«) Hans Hjemsted har altsaa været den blomstrende Handelsstad Ghent. At en saadan Bogbinder ligesom de gamle Bogtrykkere ikke altid blev paa samme Sted, have vi et Eksempel paa i hans Slægtning Jacob, som efter at have virket i Nederlandene indtil 1528, drog til England, hvor han slog sig ned i London; der træffes han endnu 1535.[2])

Af vor Joris van Gavere kender Weale endnu to andre Bind, og til hans Frembringelser maa endnu føjes et Bind, der hidtil har gaaet under en falsk Etikette. Det er et lille Bind, der er afbildet af *Lempertz*[3]) og hører til en Bog fra 1529. Det er delt i 3 Felter, hvoraf vi i det midterste genkende indtil de mindste Enkeltheder Midtfeltet paa det her afbildede Binds For- og Bagside, medens det tredje Felt er ganske identisk med Bagsidens første og tredje Felt. Kun det øverste Felt

[1]) Weale, Catalogue p. 181, Nr. 371.
[2]) Weale, Catalogue p. 181, Nr. 372.
[3]) Bilderhefte zur Gesch. d. Bücherhandels. Cöln, 1853—66. Die Buchbinderei. Pl. 9. D.

er nyt, men i Stilen svarer det ganske til de her afbildede Fremstillinger. Skønt Bogbinderens Navn ikke findes, tager jeg ikke i Betænkning at henføre det til Joris van Gaveres Værksted, hvorvel Lempertz maaske af lokalpatriotiske Grunde mener, at det er udført i Köln.

Et i den første Halvdel af det 16. Aarhundrede meget yndet Mønster paa pressede Læderbind viser vort næste Billede (Fig. 2). Det er et Bind af den Klasse, som man kunde kalde »Agern-Bind« efter det dominerende Motiv. Det afbildede Bind, hvoraf desværre kun Bagsiden er bevaret, hører til *Erasmi Roterodami de recta latini græcique sermonis pronuntiatione dialogus. Parisiis ex off. Sim. Colinæi 1528. 8vo*. Det maaler 165×108 Mm. Feltet i Midten maaler 95×63 Mm.

Fig. 2.

Det kongelige Bibliotek ejer 3 andre Bind, der give 3 forskellige Variationer af den samme Type.

I. Grammatica Rabbi Mosche Kimhi, iuxta Hebraismum per Sebastianum Munsterum uersa. (Basil.) Apud Andream Cratandrum. (15)31. 8vo.

II. Jo. Oecolampadii Enarratio in Evangelium Matthaei. Basil. 1536. 8vo.

I og II bære paa Bindets Forside foroven et lille skraadelt Vaabenskjold i Guldtryk med en Bi og Bogstaverne C og H (?) til højre, 2 Roser til venstre. Oven over Skjoldet paa I er skrevet med Blæk: Cæso Hilbrandus Groniqė. Ejeren har altsaa været fra Groningen i Holland.

III. Joannis Chrysostomi, quod multæ quidem dignitatis, sed difficile sit episcopum agere, dialogi sex. Basil. apud Jo. Frobenium 1525. 8vo.

En fjerde Variation af den samme Type viser et Bind, som afbildes af Lempertz Pl. 9. B. Det bærer Navnet *Hans van Collen*, om hvem vi vide, at han var Stempelskærer i Köln. Det er i øvrigt sandsynligt, at det afbildede Bind er af nederlandsk Oprindelse. Det er aabenbart, at dette yndede Mønster kopieredes paa mange Steder i den første Halvdel af det 16. Aarhundrede.

Det her afbildede Bind (Fig. 3) er mindre godt bevaret, men frembyder en ikke ringe Interesse, da det giver os Bogbinderens Navn. Det hører til Bogen:

Philonis Judaei Alexandrini omnes quæ apud Græcos & Latinos extant, libri . . . Basileae per Henricum Petrum. (1538.) 4to.

I Stilen svarer dette Bind ganske til det allerede omtalte af Joris van Gavere; For- og Bagsiden ere ganske ens, og øverste og nederste Felt ere identiske. Navnet

Fig. 3.

Johannes Gvilebert gentages altsaa 4 Gange. Bindet maaler 209×146 Mm. Denne Bogbinder nævnes allerede af Dibdin i hans »Bibliographical Decameron« II, p. 467, sammen med en anden nederlandsk Bogbinder fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ved Navn *Ludovicus Bloc*. Et Bind, hvis Dekoration efter Beskrivelsen maa være ganske identisk med det her afbildede, nævnes af Weale;[1]) til et andet, omtalt sammesteds, er kun det større Felt anvendt, ikke Midtfeltet

[1]) Catalogue p. 164, Nr 309.

med Fuglemedaillonerne. Hvorfor Weale henfører Mester Johannes Gvilebert til Byen Brügge, fremgaar ikke af hans Tekst. At han er fra Belgien er dog utvivlsomt, og at han har arbejdet endnu i Aaret 1538, er den her omtalte Bog et Vidnesbyrd om; naar Weale som Tidsgrænser for hans Virksomhed sætter Aarene 1467 og 1489, saa er det absolut urigtigt.

Et Bind, ogsaa et brunt presset Læderbind, men af en helt anden Karakter, gengives i hosstaaende Afbildning (Fig. 4). Det omslutter *M. Annei Lucani de bello civili Libri X. Apud Seb. Gryphium Lugduni, 1534. 8vo*. Det maaler 171×109 Mm. Inden for en Ramme, dannet af tredobbelte Linier i Blindtryk, findes et ene ste stort Felt paa 110×70 Mm., der er fremstillet ved Pladetryk. Vi se der en Kvinde i fuld Figur med Armene foldede over Brystet fremstillet gaaende; Piedestalen, hvorpaa hun staar, bærer Indskriften *Fides* (»Troen«). Hun ser op til et Kors over Skyerne, ved hvilket staar *Meritum Christi* (»Kristi Fortjeneste«); bagved over hendes Skulder staar Ordet *Spes* (»Haabet«) og foran hende, forneden til venstre, Ordet *Charitas* (»Kærligheden«). Foran hende findes følgende Ord af Davids Salmer:

Fig. 4.

In te dñe spe | raui nõ con | fundar in | eternum, | in iustitia | tua libera | me & eri | pe me. Psal | 70 | (I vor Bibeloversættelse Salme 70, 1—2: »Herre! Jeg forlader mig paa dig, lad mig ikke beskæmmes evindelig. Red mig ved din Retfærdighed og udfri mig«). I det nederste Hjørne til højre se vi Bogbinderens Mærke med Initialerne J. P. En smal Bort bærer følgende rundtom løbende Indskrift, delt ved Hjørnerne ved Rosetter: *Qvoniam in | te speravit liberabo | eum proteg | am evm qvo-&c. Psal.* 90 (Salme 91, 14: »Efterdi han haver Lyst til mig, saa vil jeg udfri ham, jeg vil ophøje ham, thi o. s. v.«).

Bagsiden er ganske identisk med Forsiden; der findes Spor af smalle Læderbaand, hvormed Bogen har kunnet bindes sammen.

Billedet røber en Kunstners Haand baade ved Komposition og Udførelse. Naar det er udført, kan ikke bestemmes med nogen Sikkerhed; det er dog utvivlsomt en Del yngre end de her omtalte Bind og maa snarest henføres til det 16. Aarhundredes Midte. En Bog fra 1547 nævnes af Weale [1]) som iført et med dette ganske identisk Bind. Weale beskriver sammesteds (Nr. 432 & 433) et Par andre Bind af samme Mester J. P., som begge udvise et stort Felt med kvindelige Figurer og Indskrifter; de høre til samme Smagsretning som det her afbildede. Weale formoder, at Bindene ere udførte i Löwen, hvorom dog positive Vidnesbyrd savnes.

At et Bind som det her beskrevne faldt i Tidens Smag, ses bedst af, at det blev kopieret, ligesom det ovenfor blev paavist med Hensyn til »Agern«-Bindene. Det kongelige Bibliotek ejer en lille Bog: *Detectio nugarum Lutheri ... F. Joanne Bunderio Autore. Louanij Ex officina Bartholomei Grauij 1551. 8vo*, hvis meget slidte og medtagne Bind viser en slavisk Kopi af Mester J. P.'s Bind og det der anvendte Pladetryk; den eneste Forskel, naar man ser bort fra, at Kopien i Klarhed og Værdi staar tilbage for Originalen, er, at Ordet *Charitas* staar i det nederste Hjørne til højre, medens Bogbinderens Mærke med Initialerne J. B. staar i nederste Hjørne til venstre. Af dette Bind kender Weale 2 Gentagelser paa Bøger fra 1541 og 1548 [2]); han tror, at de ere udførte i Antwerpen.

III

I det følgende skal der meddeles et Par Notitser til den ældste danske Bogbinderkunsts Historie. Den ældste danske Bogbinder, der kendes ved Navn, er *Vilhelm Bogbinder*, der 1496 nævnes som Medlem af Jomfru Mariæ Psalters Broderskab, og som maaske er identisk med den Bogbinder Vilhelm, der 1510 og 1511 indbandt 2 Bøger for Kristine, Kong Hans' Dronning [3]). Utvivlsomt har man i Klostrene herhjemme indbundet Bøger i det 15. Aarhundrede ligesom i andre Lande, og i det kongelige Bibliotek findes et Bind, der sandsynligvis er udført i et dansk Kloster.

Haandskriftet *Ny kgl. Saml. Nr. 13. 8vo* er et Pergamentshaandskrift, der indeholder et latinsk teologisk Skrift *Compendium theologicæ veritatis*. Bogens Kolofon udsiger, at den er skreven af Broder Johannes, medens den højærværdige Fader Hr. Peder var Abbed i Vitskøl Kloster. Bogen har utvivlsomt hørt til Klosterets Bibliotek. Den er indbunden i et brunt Læderbind, hvis pressede Ornamenter nu ere meget stærkt udviskede. Begge Messingspænderne ere velbevarede, og de bære Indskriften *Abbas Henricus | me restituit.*

Denne Sætning frembyder Vanskeligheder for Forstaaelsen, men den maa sandsynligvis oversættes: »Abbed Henrik har gjort mig istand«, hvorved nærmest

[1]) Catalogue p. 200, Nr. 434.
[2]) Catalogue p. 201, Nr. 435.
[3]) Se C. Nyrop, Bidr. til d. danske Boghandels Hist., I, p. 58—59 og p. 65.

maa tænkes paa Indbindingen. Bogen er vel sagtens skreven under den Abbed Peder Andersen, der omtales 1392, thi Skriftkarakteren forbyder at tænke paa den anden Abbed Peder i Vitskøl, Peder Gylboe, der levede før 1320. Den Abbed Henrik, der har ladet Bindet og Spænderne udføre, er utvivlsom Henrik Christensen, der blev Abbed 1493 [1]). Bindets Stil passer godt til den Tid. Det synes ikke at have været ualmindeligt at forsyne Bøgers Messingspænder med Inskription; desværre ere de fleste Spænder paa Bøger fra Tiden omkring Aar 1500 gaaede tabt, oftest vel afrevne ved Vold og Magt. Det kongelige Bibliotek ejer en prægtig Foliant i presset Læderbind, hvori der findes *Albertus Magnus de animalibus. Venetiis per Johannem et Gregorium de Gregoriis, 1495*, og *Albertus Magnus de quatuor coequeuis et de homine. Venetiis, Simon de Luere, 1498*. Bindets 2 velbevarede Messingspænder bære Indskriften *Liber d. nigri | Egherti harlem* (»Hr. Magister Egbert fra Harlem's Bog«). Her angiver Spændeindskriften Bogens Ejer, medens den paa Haandskriftet fra Vitskøl nævner Navnet paa Bogens Velgører.

Et andet Vidnesbyrd om Bogbinderkunstens Udøvelse i et dansk Kloster før 1500 haves for Skovklosters (Herlufsholms) Vedkommende ved Næstved. Et Samlingsbind indeholdende trykte latinske grammatiske Haandbøger, og af hvilke nogle nu findes særskilt i det kgl. Bibliotek, havde bag i en haandskreven Notits, hvori der paa Latin fortælles, at denne Bog første Gang blev indbunden 1493 og anden Gang 1499, da af Broder Tidikinus, den samme, der 1508 blev Abbed i Klosteret. Allerede Bruun har aftrykt denne Notits i Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I, 53—54 efter en Afskrift af Langebek. Originalen findes bag i *Matheus Herben, Dyasinthetica, s. l. & a.* 4to.

I øvrigt ligger det i Sagens Natur, at det kun er sparsomme Rester af den danske Bogbinderkunst fra disse Tider, der have modstaaet Tidens Tand. Bogproduktionen var lille og Bøger kostbare; Reformationstidens Literatur er slidt op allerede tidlig paa nær de faa, ofte defekte og daarligt bevarede Eksemplarer, som Bibliotekerne gemme som nationale Skatte. Det er kun yderst faa af disse, der endnu bære det originale samtidige Bind, og disse ere da dels saa ramponerede og dels saa tarvelige, at de ikke kunne komme i Betragtning i denne Sammenhæng. Her skal kun fremdrages et Par Bind, der omkring Aarene 1513—1517 ere udførte maaske for Domkapitlet i Roskilde. Dette Domkapitel var paa denne Tid virksomt for at skaffe Stiftet trykte liturgiske Bøger i Stedet for de gamle haandskrevne. I 1513 trykkede Poul Reff i Kjøbenhavn, som kort Tid i Forvejen havde erhvervet Matthæus Brandis' Bogtrykkermateriel, en Haandbog for Præster *Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis* i Kvartformat. Det ene af de to i det kongelige Bibliotek bevarede Eksemplarer har endnu det originale samtidige Bind, hvorom hosstaaende Afbildning (Fig. 5) giver en Forestilling.

Det er et brunt presset Læderbind, der maaler 198×134 Mm. De indpressede Ornamenter staa svagt og udvisket, til Dels vel fordi Permerne bestaa af Egeplader. For- og Bagsiden ere ens. Hver Side viser et ved vertikale Linier tredelt Midtfelt, adskilt ved Linier fra en omløbende Bort; saavel denne som de tre Dele i Midt-

[1]) Daugaard, De danske Klostre p. 374. — Haandskriftet og Bindet omtales i Danske Magazin. I, p. 199—201.

feltet ere prydede med Vaabenskjolde og Rosetter, der gentage sig i samme Orden, og som sandsynligvis ere fremstillede ved Hjælp af en Roulette. De følge i denne Orden: Det danske Vaaben med de 3 Løver, det svenske Vaaben med de 3 Kroner, det norske Vaaben med Løven, det vendiske Vaaben med Griffen, en stiliseret Blomst og en Rose. Ornamenterne ere unøjagtigt og ubehjælpsomt paatrykkede. Spænderne ere tabte.

Men dette Bind faar forøget Interesse ved Bindet paa det ene af det kongelige

Fig. 5.

Biblioteks Eksemplarer af *Breviarium Roschildense,* som Biskop Lage Urne og Domkapitlet i Roskilde lod trykke i Paris af Jehan Philippi 1517 i Oktavformat. Dette Bind (170×112 Mm.) viser os et tredelt Midtfelt omgivet af en Bort, der svarer ganske til Borten paa det nys omtalte Bind. Nøjagtige Udmaalinger have vist, at Ornamenterne, der følge i den ovenfor angivne Orden, maa skyldes den samme Roulette, og Bindet maa uden Tvivl være udgaaet fra samme Værksted som den anden Roskilde-Bog. Det naturligste vil i dette Tilfælde være at antage, at Bindene skyldes en af Domkapitlet antagen Bogbinder, der indbandt Bøgerne, inden de sendtes ud i Verden; han har sikkert været bosat enten i Roskilde eller i Kjøben-

havn, ja, Tanken ligger ganske nær, at der er bleven kaldt en Bogbinder til Roskilde for dette Arbejde, ligesom Biskopper og Domkapitler indkaldte Bogtrykkere for at trykke liturgiske Bøger, og Frederik III. indkaldte franske Bogbindere for at indbinde Bøgerne i hans nyoprettede kongelige Bibliotek. Dog dette maa ikke tages for andet og mere end en for dens Ophavsmand tiltalende Formodning.

Fra det 16. Aarhundredes Midte kendes af Navn nogle Bogbindere: Tyskeren Paul Knoblauch og Franskmanden Antoine Maillet, der indkaldtes 1550 for at

Fig. 6.

indbinde Christian den III.'s danske Bibel. Kontrakten med Knoblauch, der var Boghandler og Bogbinder i Lübeck, er bevaret[1]). Han fik 2 Mark for hvert Bind til denne svære Foliant. En dansk Mand var Bogbinder Niels Povlsen, der 1559 blev Hofbogbinder (Nyrop, anf. St.). Her skal omtales et Par Bind fra en kjøbenhavnsk Mester, hvis Navn ikke kendes, og som vi foreløbig kun kunne betegne ved Initialerne M. P., der findes i hans Bomærke paa Bindene.

Det ene Bind (Fig. 6) pryder følgende Skrift af *Philip Melanthon: Das die Für-*

[1]) Trykt i Kirkehist. Saml. II, p. 403—4. Smlgn. Bruun, Aarsberetn. og Meddel. fra det store kgl. Bibl. II, p. 443—44; Nyrop, Bidr. til d. danske Boghandels Hist. I, p. 109.

sten aus Gottes beuelh und gebot schuldig sind, bey iren vnterthanen abgötterey, vnrechte Gottes dienst vnd falsche lehr abzuthun etc. verdeutschet durch Georgium Maiorem. Wittemberg 1540. 4to. Bag i findes et Par andre Smaaskrifter fra samme Tid indbundne. Bindet er ypperligt bevaret med Beslag og Spænder. Det maaler 19×21 Centimeter, og For- og Bagside ere ens. Det er udført i brunt Kalveskind.

Den yderste Bort er udført med en Rulle med det danske Vaaben, Kjøbenhavns Vaaben og en Medaillon med Erasmus fra Rotterdams Portræt; i den finde vi ogsaa Bogbinderens Bomærke med Initialerne M. P.; over Medaillonen med Kjøbenhavns Vaaben læses Aarstallet 1542. Midtfeltet dannes af en lille, ganske fint udført omløbende Bort, der imidlertid er paatrykt temmelig kejtet med en Rulette. Der fremstilles en Jagtscene, hvor et Par Ræve (?) forfølges af Bønder med Plejle og River samt Hunde, desuden ses 3 Vaabenskjolde, hvoraf det ene viser det danske Vaaben. Dette Felt er bedst udført paa Bagsiden. Hjørnebeslagene ere gennembrudte, og Hullerne synes at have været fyldte med en blaa Pasta, der har dekoreret stærkt.

Det andet Bind, der, som det vil fremgaa af Beskrivelsen, er udgaaet fra samme kjøbenhavnske Værksted, hører til Bogen: *A. Gellii luculentissimi scriptoris, Noctes Atticae. Coloniae, Opera et impensa Joannis Soteris Anno 1533. Mense Septembri 8vo.* Dette Bind (157×98 Mm.) er ligeledes udført i brunt Kalveskind; For- og Bagside ere ens. Yderst se vi den samme 23 Mm. brede Bort som paa det foregaaende Bind, udført med den samme Rulle. I Midtfeltet genfinde vi Bogbinderens Bomærke i mindre Størrelse. Bindet er vel bevaret.

Der er ikke Tvivl om, at omhyggelige Undersøgelser ville bringe andre lignende Oplysninger for Dagen om de gamle Bogbinderes Virksomhed. Maatte disse Noter henlede Bogelskeres og Bogsamleres Opmærksomhed paa de gamle ofte oversete Bind.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

VIII

HANS PETER HANSEN

født i Kjøbenhavn den 20. December 1829, død sammesteds den 18. November 1899

Xylograf *Flinchs* egne Elever ere for længst begravede. Den sidste, *Hans Balszer Dahl*, døde samme Aar som *Henneberg*, den 30. December 1893. Hans mange gode og ærlige Arbejder som Træskærer burde egentlig have skaffet ham en selvstændig Plads blandt Bogvennens smaa Eftermæler.

Den Mand, hvis Navn og Portræt staar over disse Linier, var omtrent jævnaldrende med Folk, der oplærtes hos Flinch, men han blev først Xylograf efter at være udlært som Urmager. Han begyndte i Kittendorff & Aagaards Værksted, særlig under Hennebergs Vejledning. Oplagt og lærenem, som han var, blev han hurtig en flink Træskærer, saa han allerede i 1854 var færdig til at rejse udenlands. Paa Værkstedet i Helliggejststræde, hvor det — som tidligere berørt i Bogvennen — gik lystigt til, passede han ganske. Hans muntre Sind og lune Vittighed faldt udmærket i Traad med den herskende Tone. Tilmed havde han en Evne for let karikerende Tegning, der ogsaaa har baaret Frugt i en Række ganske smaa raderede Portrætfigurer af kjøbenhavnske Originaler, som han ved den Tid udførte.

I Tyskland søgte han først til Dresden og skar der flere Tegninger af *Ludwig Richter* for Xylograf *Gaber*, men efter en lille Tid slog han sig ned i Leipzig, hvor han arbejdede for *Kretzschmar,* og derefter etablerede sig sammen med en Slægtning og Kollega *Kanne*. Senere fortsatte han Virksomheden alene, indtil han i Krigsaaret 1864 bestemte sig til at bryde op og bosætte sig i Kjøbenhavn.

I Leipzig udviklede han sin specielle Evne for Portrættet; først ved at skære efter Kobberstikkeren *Neumanns* den Gang eneherskende Portrættegninger paa Træ. Senere forsøgte han sig selv som Portrættegner i Neumanns faksimile Maner, og efter sin Hjemkomst blev han en meget søgt og højt vurderet Mand som Portrætxylograf. Hans bedste Portrætter hidrøre dog utvivlsomt fra Leipzigertiden og de første Aar herhjemme. Den Lethed, hvormed han anslog en Lighed tilligemed Opgavernes Mangfoldighed førte ham ind i en noget massiv Behandling, der ikke var af det gode. Fra Slutningen af Tresserne stamme en Række smukt og kærligt skaarne Smaabilleder til de Richardt-Rodeske Børnebøger. Ved samme Tid fik han Forbindelse med flere Forlag i Stockholm, for hvilke han i de efterfølgende Aar var stærkt beskæftiget. Svenskerne tegnede

mere ekstra moderne end vore Kunstnere og forlangte tonede og effektfulde Billeder, og Hansen tilfredsstillede i en Række af Aar Fordringerne. I Midten af Halvfjerdserne var han stærkt optaget i alle Retninger; Træsnit af ham og fra hans Værksted findes overalt i den Tids Bøger. Ogsaa til »Illustreret Tidende« og senere til »Ude og Hjemme« skar han adskilligt, især Portrætter. Fra 1874 stammer det store, smukke Træsnit, han udførte for Kunstforeningen efter *Otto Haslunds* Tegning: »Køer ved en Bondegaard«.

H. P. Hansen besad ualmindelige Evner som Træskærer. Hans Streg var ren og klar og hans Træsnit lette at trykke. Under Pres af Travlhed og Landets smaa Priser blev hans Teknik undertiden lidt grovkornet, men i sine bedste Arbejder — og de ere mange — var han en dygtig og energisk Fortolker af den Tegnings Karakter, han havde under Hænder. Hans lange Livs flittige Arbejde fylder stærkt og fyndigt i den beskedne Afdeling, som dansk Træskærerkunst kan gøre Krav paa at fylde i den hele frodige evropæiske Udvikling i Begyndelsen af dette Aarhundredes sidste Halvdel. *F. H.*

IX

HANS HEINRICH FERDINAND WICHMANN

født i Brede ved Lyngby den 24. Juni 1813, død i Kjøbenhavn den 23. Februar 1899

Adskillige af os ældre vil med en Blanding af Ærbødighed og Højagtelse tilsat med et muntert Smil erindre den Mand, hvis Navn staar over disse Linier. Jeg, der har tilbragt fem af mine Ungdomsaar paa hans Værksted i Klareboderne, hvor min Plads var lige ved Siden af hans Arbejdsplads, har sikkert saa godt som nogen Rede paa Mandens Virksomhed, hans Dygtighed, retskafne Tænkemaade og originale Væsen, og skal efter Opfordring søge at opfriske nogle af mine Erindringer om ham og hans Gerning. Som mange af Datidens Haandværkere havde Wichmann, efter sin Læretid hos Falck i Kjøbenhavn (1828—33), set sig en Del om i Verden i sine Svendeaar, naturligvis uden Hjælp af Stipendier. Han havde arbejdet i Berlin, Wien og andre tyske Byer (1837—42) samt i Paris, London (1842—44) og sluttelig i Kristiania; fra sidstnævnte By hjembragte han sin trofaste Hustru. Hans Oplevelser og Iagttagelser fra disse fremmede Lande fortalte han gerne, naar Lejlighed gaves, til Nytte og Morskab for os yngre. Ved første Møde med Wichmann fik man Indtryk af en Mand, der havde gaaet en haard Skole igennem og endnu havde mange Bekymringer at kæmpe imod. »De har vist døjet meget i Deres Liv?« ytrede en Gang Professor Schiern til ham. »Aa ja, ligesom de fleste andre«, svarede Wichmann, og værre var det sikkert heller ikke. I alle Tilfælde mindes jeg ikke, at han har

omtalt andre Genvordigheder end saadanne, som den Gang hørte med til Livet i den Stand, han tilhørte. Men det var ikke alene Mandens Ydre, der ledede Tanken hen paa haarde Prøvelser, hans Væsen og Tale var til daglig ogsaa den bekymrede Mands, i øvrigt vare begge Dele ens enten han stod over for sine underordnede eller overfor en Kunde, og hans Udtryk virkede hyppigt i høj Grad overraskende ved Hensynsløshed og Foragt for Formerne. Ytringer som: »Saadanne Narrestreger har vi ikke Tid til« eller »Ja, nu maa De bestemme Dem, for jeg har andet at bestille«, kunde let falde for; men mærkværdigt nok bleve Folk sjældent rigtig vrede, men indskrænkede sig til at gaa med en Undskyldning for den Ulejlighed, de havde forvoldt. Wichmann hentede dem dog i Regelen tilbage ude fra Trappen, og man blev uden Vanskelighed forsonede, hvorefter Forhandlingerne fortsattes i normal Forretningstone. Wichmann leverede første Klasses Haandarbejde, og dette bar altid Præget af Soliditet, Smag, Elegance og dadelfri Udførelse saavel af selve Bogen som af den sparsomme Dekoration, kort sagt en Udførelse, som man ikke var vant til at se. Naar hertil kommer en høj Grad af Paalidelighed, Ordholdenhed og Hæderlighed i alle Forhold udadtil, forenet med Retfærdighedssans og Fordragelighed lige over for sine undergivne og sine nærmeste samt Gemytlighed i Omgangen med sine Kolleger, saa vil det forstaas, at man efterhaanden lærte at overhøre en affejende Bemærkning. Jeg mindes, at Chefen for den Gyldendalske Boghandel, hvor jeg som Lærling ofte havde Ærinde, en Gang trak mig hen til Skabet, hvor de indbundne Bøger havde Plads, og viste mig et Eksemplar af Mynsters Prædikener indbundet af W. i fransk Kalveskind med blinde »Kvadrater«, paa Ryggen ophøjede Bind med kraftige Guldlinier, og anbefalede mig at efterskole en saadan Dygtighed.

Den Gang beskæftigede Kunsten sig kun med Bogbinderiet, naar det drejede sig om komponerede Shirtingsbind, og Bogbinderen selv havde ingen Lejlighed til at nyde kunstnerisk Uddannelse, thi den elementære Tegneundervisning paa Kunstakademiets Aftenskole kunde jo ikke bibringe Eleverne nogen selvstændig Tænkning eller Kunstforstand. Som Følge heraf vare Fordringerne til den ydre Bogdekoration ikke ret store, skønt altid en hel Del større end til den indre Udstyrelse. Man havde dog lært at forlange en dadelfri Udførelse af Haandarbejdet, og denne Fordring var det Wichmanns Ære og Lyst at tilfredsstille. Man kan derfor let forestille sig hans Ærgrelse, da det ved Bedømmelsen af hans Arbejder paa Industriudstillingen 1872 hed sig, at den tilkaldte Fagmand erklærede hans omhyggelig og akkurat udførte haandforgyldte Rygtitler for at være trykte i Forgylderpressen.

Det vakte oprigtig Sorg og Deltagelse, da man erfarede, at hans Syn efterhaanden svækkedes og til sidst helt udslukkedes, saa han med Udgangen af 1877 maatte fratræde Ledelsen af den Forretning, han havde grundlagt 1852. Denne Tilskikkelse har sikkert været tung at bære for den arbejdsomme Mand, der maatte henleve en lang Aarrække i Uvirksomhed, i hvilken han dog havde den Lykke at blive plejet trofast og omhyggeligt af sine nærmeste.

Imm. Petersen.

SÆTTEMASKINSPØRGSMAALETS LØSNING

Af EMIL SØRENSEN

BLANDT alle de Virksomheder, af hvis Samarbejde en trykt Bogs Fremstilling afhænger, har Satsteknikken ydet den sejgeste Modstand mod de mekaniske Hjælpemidlers Indtrængen. Der er i de sidste to Menneskealdere fremkommet flere Hundrede Forslag til Sættemaskiner, med hvilke det tilsigtedes at skaffe en Trykform af bevægelige Typer hurtigere og billigere end ved Haandsats. Mekanismer fra de forskelligste Omraader, fra Jacquards Vævestol til Morses Telegrafapparat, ere forsøgt overførte paa Satsteknikken, Typernes Vandring er bleven forceret ved Hjælp af Elektriciteten eller helt undgaaet ved, at de ere blevne støbte i samme Øjeblik, Satsen skulde fremstilles. Men ingen af alle disse Opfindelser har formaaet at efterligne endsige besejre den tilsyneladende saa ligefremme Satsteknik. De fleste ere ikke naaede videre end til at blive patenterede og fremviste i Model, andre ere blevne prøvede en kort Tid, for derefter som ubrugbare at blive satte til Side; kun nogle faa Konstruktioner have vist sig at være i Besiddelse af Levedygtighed og faaet en til Tiden og Nytten svarende Udbredelse, dog uden at tilføje den gamle Haandteknik nævneværdig Skade. Til disse faa heldige høre *Hattersleys, Kastenbeins* og *Henry Burrs* (»Empire«) Sættemaskiner, der alle ere byggede over det samme Grundprincip, og *Thornes* Sætte- og Aflæggemaskine, hvis Konstruktion i det væsenlige falder sammen med Chr. Sørensens »Tacheotyp« fra Fyrrerne. Skønt Opstablingen af Typer under heldige Omstændigheder og ved Hjælp af en øvet Betjening *kan* forceres til det fire- eller femdobbelte af, hvad en dygtig og flittig Haandsætter er i Stand til at udføre i det samme Tidsrum, har Sættemaskinernes Betydning i økonomisk Henseende hidtil været forholdsvis ringe. Ikke alene andrager Anskaffelse, Vedligeholdelse og Betjening store Summer, men Maskinernes Arbejdsevne er saa usikker, at Maskinsatsen i mange Tilfælde kan blive langsommere og dyrere end Haandsatsen. Den fintfølende Mekanisme kommer saare let i Uorden; den mindste Forandring i Typelegemernes Overflade, hvad enten denne skyldes Temperaturens Omskiftelighed eller et Støvgran, er nok til at bringe Standsning. Navnlig i det afgørende Øjeblik, da Typernes »Udslagning« finder Sted, det vil sige, naar de fra Typebeholderne skulle glide gennem Ledningsrenderne til det fælles Samlingssted i Vinkelhagen, nægter Aabningsmekanismen hyppig at gøre Tjeneste. Følgerne heraf ere dels Tidsspilde i flere Minutter ad Gangen, dels brækkede Typer, naar Standsningernes Aarsag skal fjer-

nes. Thornes Maskine udmærker sig særlig i denne Henseende. Ved mine Besøg i den forløbne Sommer paa engelske Trykkerier, hvor disse Maskiner benyttedes, saa jeg baade foran og bagved Maskinerne hele Haandfulde brækkede Typer, der vare Biproduktet af henholdsvis Sætterens og Skriftpaafylderens Arbejde for den Dag.

Til Sættemaskinernes Mangler hører ogsaa, at de endnu ikke ere i Stand til at frembringe en færdig Trykform; indtil for kort Tid siden vare Opfinderne endog saa overtydede om Umuligheden af en praktisk Løsning af denne Side af Opgaven, at der ikke blev gjort Forsøg derpaa. Kun den letteste Del af Satsteknikken, Typernes Sammenstilling til Ord, kunne Maskinerne paatage sig; til Inddelingen i nøjagtigt lige brede Linier — i det tekniske Sprog kaldet Udslutningen — er der først i de sidste Dage blevet gjort Forsøg paa at konstruere selvvirkende Apparater. En ny amerikansk Sættemaskine, »The Cox Selfspacing Typesetting Machine«, der fremkom i 1896[1], er den første, der, som Navnet siger, har automatisk virkende Mellemrumstyper. Disse dannes ved, at et spatietykt Blybaand bøjes i Bølgeform mellem to smaa Tandhjul og afskæres i passende Længde i det Øjeblik, Mellemrumstyperne skulle bruges. Vinkelhagen justeres én eller flere Cicero bredere end det virkelige Format, og naar Siden eller Spalten er sat, presses hele Satsen sammen til den nøjagtige Satsbredde. Fra et typografisk Standpunkt kan der gøres adskillige Indvendinger mod den praktiske Benyttelse af en saadan elastisk Sats. Henry Burrs »Empire« er i Sommer bleven ombygget og forsynet med et Apparat, der ved Hjælp af kileformige Mellemrumstyper skal kunne slutte automatisk ud, men man var endnu ikke saa vidt med Forsøgene, da jeg besøgte Selskabets Udstillingslokale, at jeg kunde faa det at se. Endelig har en Del nye Varianter af Amerikaneren *Westcotts* Sættemaskine fra 1876, til hvilken Maskinen selv støber Typerne i det Øjeblik, Satsen skal fremstilles, ogsaa faaet Udslutteapparater. Af denne særlige Retning har jeg kun set én, »The Lanston Monotype«. Manuskriptet overføres her først paa en Slags Skrivemaskine, der ved Perforering gengiver de enkelte Skrifttegn paa et Papirbaand. Naar Sætteren er nær ved den antagne Formatbredde, lyder en Cycleklokke, og en sindrig Regnemekanisme paa Maskinen viser, hvor stort et Mellemrum der behøves mellem hvert Ord, for at Linierne kunne være nøjagtig udsluttede. Et Tryk paa den til Enheden svarende Tangent sikrer Satsens ensartede Udslutning. Efter at hele Manuskriptet er overført paa det perforerede Baand, flyttes dette over paa Støbemaskinen, der saa automatisk udfører Linierne i enkelte Typer. Maskinen funktionerede ikke godt, da jeg

[1] Cox Sættemaskine er bygget over det samme Grundprincip som Sørensens og Thornes Sætte- og Aflæggemaskiner, men modsat disses Løsning af Aflægningsopgaven samtidig med Sætningen, er Aflæggeapparatet hos Cox fuldstændig skilt fra Sættecylinderen, og skal saaledes med én Mand til Betjening kunne forsyne 3 Sættemaskiner med Skrift. Da Sætte- og Udslutteapparatet kun kræver én Mands Hjælp, menes den at blive fordelagtigere end Thornes, der i det hele forlanger tre Mands Arbejde. Der blev dannet et Selskab til Opfindelsens Frugtbargørelse, men da dette ikke kunde virke uden at krænke Thornes Patentret, blev der dannet et nyt, stort Selskab »The Unitype Company«, som købte Cox' Opfindelse og Thorne-Selskabets Patentret og Fabrikker. Det var Meningen at bygge en hel ny Maskine, »The Unitype«, i hvilken begge Systemers Fortrin skulde forenes. Siden 1898 er der ikke hørt mere om dette Projekt.

saa den i Virksomhed, men den var ogsaa lige pakket ud, og det blev i Forvejen sagt, at den endnu ikke egnede sig til Fremvisning.

Skønt Antallet af Opfindelser til Fremstilling af Sats ad mekanisk Vej, som ovenfor bemærket, er overordentlig stort, maa det praktiske Resultat siges at være ringe. Allerede Sammenligning mellem Chr. Sørensens geniale Opfindelse og Thornes ny og meget beundrede Maskine godtgør, at de sidste halvhundrede Aar kun har bragt Ideens praktiske Gennemførelse et meget lille Skridt nærmere til

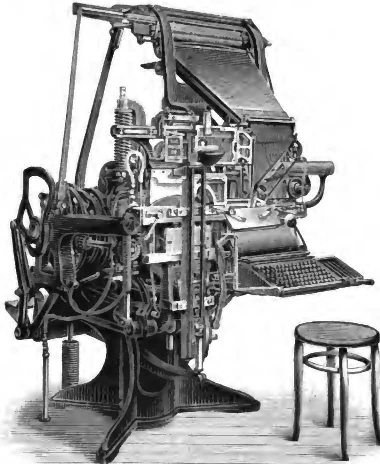

Fig. 1. Mergenthalers Satsstøbningsmaskine »The Linotype«.

Maalet. Og Fagfolk nære vedblivende Tvivl om, at det nogen Sinde vil lykkes at konstruere et sikkert arbejdende Apparat, der med bevægelige Typer kan fremstille færdige Trykforme, og dermed paa visse Omraader overflødiggøre Haandsætteren.

I Begyndelsen af Firserne begyndte en tyskfødt Uhrmager i Baltimore, *Ottmar Mergenthaler*[1], at sysle med Konstrueringen af en Sættemaskine efter et helt nyt Princip, nemlig det, at støbe Satsen i fulde Linier, og Erfaringen har vist, at der ad den Vej kan naas til et praktisk Resultat. Opfindelsen af Satsstøbningsmaskinen skyldes hverken et Tilfælde eller en lykkelig Indskydelse; den er Resultatet af en genial Mands ihærdige Forsøg i forskellig Retning, men alle hvilende paa den

[1] Mergenthaler døde i Baltimore en af de sidste Dage i Oktober 1899, 45 Aar gammel.

Forudsætning, at Satsen skulde støbes i Linier. Der gik adskillige Aar, inden det lykkedes Mergenthaler at finde den endelige Form. De første Forsøg vare endda vel langt til Siden; han prøvede nemlig paa at danne en Støbeform ved at præge Staalstempler enkeltvis i en blød Masse, hvis Hovedbestanddel var Papir, og naar en hel Side var præget, da at støbe fra den dannede Matrice ved en Stereotypiproces. Helt bortset fra Umuligheden af en Trykform, i hvilken der ikke kunde ændres, svarede Resultatet ikke til, hvad man i vore Dage fordrer af en Sats; Typerne holdt daarlig Retning, Trykfladen blev ikke aldeles jævn og Linierne kunde ikke blive lige brede, da han ikke formaaede at slutte ud. Aftrykkene saa nærmest ud, som om de vare udførte paa Skrivemaskine. Saa prøvede han paa at stille hele Linier sammen af Stempler og paa én Gang presse disse i Papirmassen; dette forebyggede ganske vist nogle af Uregelmæssighederne i den foregaaende Metode, men forlangte, foruden en meget indviklet Mekanisme, et saa stort Antal Stempler af hvert enkelt Skriftbillede, i det hele ca. 1800 Stykker, som der kunde blive Brug for til Dannelsen af én Linie. Ved disse Forsøg blev Matricen skaaret igennem efter Prægningen og hver Linie støbt for sig. Efter yderligere Forsøg i samme Retning fandt han endelig i Benyttelsen af Messingmatricer den rette Form for »Linotype«, som Maskinen kaldes. I Satsformens Fremstilling af hele, støbte Linier ved Hjælp af sammenstillede og udsluttede Messingmatricer og i det genialt udtænkte Udslutteprincip ligger det originale i Mergenthalers Opfindelse; de andre Funktioner findes i ældre Sættemaskiner, Aflæggeprincipet hos *Sørensen* og *Thorne*, og Maaden, hvorpaa Typerne (hos Mergenthaler altsaa Matricerne) samles i Vinkelhagen, i mange tidligere Forslag.

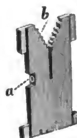

Fig. 2. Matrice.

Det er ingen let Sag at give en forstaaelig Beskrivelse af en Sættemaskines Mekanisme og Funktioner, men Vanskelighederne ere næsten uovervindelige, naar Talen er om »Linotype«, hvor de forskellige Bevægelser foregaa samtidig og uafhængige af hverandre. Saaledes besørges den automatiske Aflægning af Matricerne til én Linie og Støbningen af en anden Linie paa samme Tid som Sætteren paa Maskinens Klaviatur frembringer Sammenstillingen af en tredje Linie.

Fig. 3. Udsluttekile.

Matricerne for de enkelte Typer bestaa af flade Messingstykker, ca. $1^1/_4$ Tomme lange og $^1/_4$ Tomme brede, Tykkelsen er forskellig og retter sig efter hvert enkelt Skrifttegns Bredde. Matricelegemets Størrelse har til Hensigt dels at forøge Faldhastigheden og dels at forebygge Standsninger i Vandringen, foraarsagede ved Gnidningsmodstanden eller Snavs i Ledningsrenderne. Paa Matricelegemets ene Smalside er en Fordybning, i hvilken Bogstavbilledet er indslaaet med Staalstempler og i det hele justeret paa samme Vis som Skriftstøberen gør det. Naar Matricerne staa i Maskinens Vinkelhage, vende Skriftbillederne ind mod Støbeformen og kunne derfor ikke ses af Sætteren. Paa den modsatte Smalside findes imidlertid Matricens Bogstav indgraveret i samme

Omvending, som han er vant til at læse Typerne i Haandsætnings-Vinkelhagen; han kan da paa denne Side følge Liniens Sætning og eventuelt ændre i Linien, hvis han har trykket en fejl Tangent ned. I Antikva kan Matricelegemet ogsaa indrettes til samtidig at udføre Kursiv-Blandinger i Satsen; det har da to Fordybninger paa den ene Smalside, i den nederste af disse er det samme Bogstav i Kursiv indgraveret, og paa den anden Smalside er en lignende Fordybning, der sammen med en særlig Indretning paa Vinkelhagen tjener til at løfte Matricelegemet saa meget i Vejret, at Kursivmatricen kommer i Højde med Antikvaskriftbillederne i samme Linie. Matricemagasinet er en skraatliggende, temmelig flad Kasse, der for at undgaa for meget Smuds indvendig er lukket med et fastsluttende Laag. Bunden er forsynet med smalle Render, 90 i alt, i hvilke Matricerne ligge i Række i et Antal af omtrent 20 af hvert enkelt Skrifttegn.

Maskinsætterens Operationsfelt er et meget lille Klaviatur, 14 Tommer i Bredden og 9 Tommer i Højden. I dette Rum ere 90 Tangenter anbragte, fordelte i 6 skraatliggende Rækker med 15 Tangenter i hver paa Bredsiden. Hver enkelt Tangent er selvfølgelig betegnet med det Skrifttegn, der sættes i Bevægelse, naar den trykkes ned; desuden er Klaviaturet inddelt i 3 Afdelinger, der hver have sine særlige Kendetegn, de smaa Bogstavers Tangenter have sorte Hoveder, Tegn og Tal blaa og de store Bogstaver hvide Hoveder. Da en Skriftkasse almindelig rummer 130 Skrifttegn og Udslutningstyper, svarer de 90 Tangenter kun til de hyppigst forekommende.

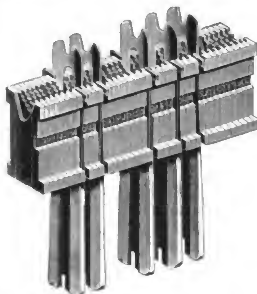

Fig. 4. En udsluttet Linie Matricer.

I en lille Kasse ved Siden af Klaviaturet ligge de sjældnere benyttede Skrifttegn; herfra kan Sætteren uden Tidstab stille dem i Vinkelhagen. Tangenten, der løsner Mellemrumstyperne eller Sluttekilerne, er anbragt uden for Klaviaturet. Mellemrumstyperne dannes af to Kiler, en stor og en lille; den største har en Skinnevej paa Midten af Bredsiden, i hvilken den mindre kan glide op og ned indtil Spidsen af den store, og da Kilerne gaa imod hinanden, ere Ydersiderne bestandig parallele. Til Indrykninger, Udgangslinier og til spatierede Ord bruges særlige Matricer, der alle findes i Magasinet og løsnes paa samme Maade som de øvrige.

Naar Sætteren skal betjene Maskinen, sidder han saaledes foran Klaviaturet, at han med begge Hænder kan spænde over de fleste Tangenter paa én Gang. Manuskriptet er fastgjort paa en lille Plade oven over Klaviaturet. For hver Gang en Tangent trykkes ned, slaas en Pal eller Stophage fra en Excentrik bag ved Klaviaturets Underside, og to indbyrdes forbundne Staalstænger trække en Udvekslingsmekanisme fra Matricemagasinets nederste Kant (se Fig. 5 B og C). Gennem den herved fremkomne Aabning glider den paagældende Matrice ud af sit

Leje i Magasinet, styrter ned gennem Kanalen E, føres et kortere eller længere Stykke af den hastigt omdrejende Rem F, og hentes derfra til Vinkelhagen. For paa samme Tid at forhindre, at Matricerne styrte ud over Kanal og Rem, og for at Sætteren stedse kan holde Øje med Matricens Vandring, ere Kanalerne og den øverste Del af Remmen dækkede af et tykt Stykke Glas. Kanalerne ere, som det

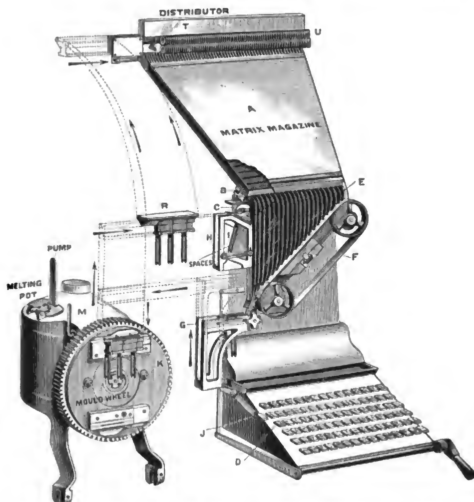

Fig. 5. Matricernes Vandring. A Matricemagasin. B Udvekslingsmekanisme. C Stænger, der forbinde Udvekslingsmekanisme og Tangenter. D Tangenter. E Kanaler. F Rem, der fører Matricerne fra Kanalerne til Vinkelhagen. G Vinkelhage. H Magasin for Udsluttekiler. I Udsluttekiler. J Tangent for Udsluttekilerne. K Støbehjul. M Smeltegryde. R Enden af Løftestangen, der fører de afbenyttede Matricer til Aflæggestangen T. U Endeløs Skrue, der fører Matricerne frem ad Aflæggestangen.

ses af Ridset, af forskellig Længde og have Form som Rørene i en Pansfløjte, og Remmens Stilling er i Overensstemmelse hermed. Alle Matricer have af denne Grund den samme Vejlængde at tilbagelægge, og det Tilfælde kan ikke indtræffe, at en senere frigjort Matrice naar Vinkelhagen hurtigere end Matricen fra en tidligere anslaaet Tangent. Mellem hvert Ord trykkes der paa Tangenten uden for Klaviaturet, hvorved en Udsluttekile falder ned i Vinkelhagen, og naar Linien mangler et Par Cicero i at være fuld, ringer en Klokke; Sætteren afslutter det

sidste Ord eller tilføjer et nyt, hvis der er saa megen Plads til Rest, og sætter derefter Maskinens øvrige Mekanisme i Bevægelse ved at trykke paa et Haandtag paa Siden af Klaviaturet. Hermed er Sætterens Arbejde forbi; den videre Behandling, indtil Matricerne igen ligge paa Plads i Magasinet, sker automatisk.

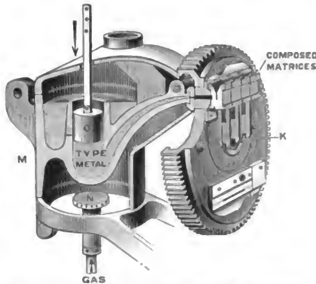

Fig. 6. Støbeprocessen. K Støbehjulet. M Smeltegryden. N Gasblus til Metallets Smeltning. O Trykpumpe. Composed matrices = den sammenstillede Linie Matricer foran Støbeinstrumentet.

I samme Øjeblik, Sætteren trykker Haandtaget ned, føres de sammenstillede Matricer ad den Vej, Pilene i Fig. 5 vise, hen til Støbeinstrumentet paa Forsiden af det lodrette Støbehjul K. Støbeinstrumentet er justeret paa den nøjagtige Liniebredde, og Tykkelsen svarer ligeledes nøjagtigt til Skrifthøjden; gennem Støbeinstrumentet gaar en Støbekanal, og en lignende findes helt gennem Støbehjulet (se Fig. 6). Naar Matricerækken er paa sin Plads lige foran Støbeinstrumentets Kanal, driver en Lineal de store Sluttekiler op, til Linien er nøjagtig og fast sluttet ud, og umiddelbart derefter presser den mekanisk arbejdende Pumpestang det flydende Skriftmetal gennem Støbehjulets og Støbeinstrumentets Kanaler ind i Matricerne, hvor det straks stivner og saaledes danner en støbt Linie. Efter tilendebragt Støbning gør Støbehjulet en Omdrejning paa tre Fjerdedele af dets Omkreds, saaledes at Støbekanalens Munding kommer til at staa lodret i Steden for, som før nævnt, vandret (se Fig. 8). Et Stempel P i Baggrunden støder Linotypelinien ud af Støbekanalen og ind i Skibet Q, hvor en bevægelig Arm R efterhaanden skyder Satslinierne sammen; et Par Knive i Støbeinstrumentets Kanal høvle de uundgaaelige »Grader« paa Typelegemet bort, saaledes at dette baade paa Kegle og Skrifthøjde nøjagtigt er i Overensstemmelse med Sats af bevægelige Typer. Efter at Matricerne saaledes have opfyldt deres Bestemmelse foran Støbehjulet, skulle de atter bringes tilbage til deres forskellige Render i Magasinet. Dette sker paa den Maade, at en bevægelig Løftestang (det er den let bøjede Stang til venstre paa Fig. 1) fra Maski-

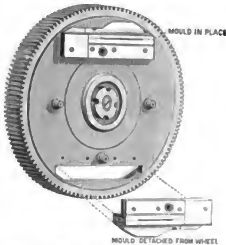

Fig. 7. Mould in place = Støbeinstrumentet paa Plads. Mould detached from Wheel = Støbeinstrumentet skilt fra Hjulet.

nens Top bøjer sig ned mod Matricelinien, der nu er løftet op i Højde med Udsluttekilernes Oplagskammer; samtidig gør Matricelinien en Bevægelse til Siden, til den kommer under Løftestangen, hvor en Mekanisme paa Stangens Ende griber ind i Matricelegemernes Skaar og fastholder hele Linien (Fig. 5 R). Herved falder Udsluttekilerne ud af Linien og føres sidelængs hen til deres Plads i Magasinet, medens Stangen med Matricerne gaar til Vejrs (se de punkterede Linier og Pilene i Fig. 5 fra R og opefter) til sin Hvilestilling ud for Aflæggestangen. Her skydes Matricerne ind. Aflæggestangen er forsynet med ophøjede Rande (Fig. 10), som paa visse Steder afbrydes; disse Rande og Indskæringer svare til de enkelte Matricers forskelligt formede Tænder i Matricelegemets øverste Kant (Fig. 5 b). Matricerne føres fremefter paa Aflæggestangen ved en endeløs Skrue, og naar en Matrice er lige over den Kanal i Magasinet, hvor den hører hjemme, har Stangen det samme Antal Huller, som Matricen har Tænder, følgelig falder denne ned fra Stangen. De andre Matricer føres videre, til ogsaa de naa deres Bestemmelsessted og paa samme Maade nødes til at forlade Aflæggestangen. Matricer til fremmede, paa Klaviaturet ikke angivne Skrifttegn, føres ud over Stangens Ende; her falde de gennem et Rør ned i en Skaal oven over Klaviaturet. Efter at Matricernes Kredsløb i Maskinen er fuldbragt, staar hele denne Del af Mekanismen stille, indtil den atter sættes i Bevægelse ved et nyt Tryk paa Haandtaget, naar Sætteren har en følgende Linie Matricer færdig til Støbning.

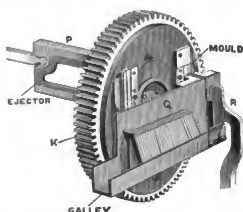

Fig. 8. Mould = det lodret staaende Støbeinstrument. Ejector = Udstøder, et Stempel, der skyder den støbte Linotype-Linie ud i Skibet Q (Galley). R Bevægelig Arm, som støder Satsen sammen.

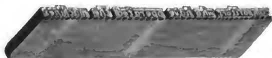

Fig. 9. Linotype-Linie.

Foranstaaende korte Beskrivelse af Satsstøbningsmaskinens forskellige Funktioner kan selvfølgelig kun give Læseren et svagt Begreb om den snildt udtænkte Mekanisme, og Maskinens mangesidige Brugbarhed og sikre Arbejdsevne vil man først faa Forstaaelsen af ved mindst et Par Gange at se den i Virksomhed. Selv naar de ret betydelige Overdrivelser om dens Arbejdsevne, som den ihærdige reklamemæssige Agitation for-

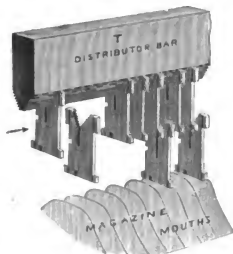

Fig. 10. Aflæggeprocessen.

lener den med, drages fra, maa man indrømme, at det vanskelige Problem, at fremstille Satsforme ved mekaniske Hjælpemidler, er tilfredsstillende løst, og der hører ingen Spaadomsgave til for at sige, at Satsstøbningsmaskinen i en ikke fjern Fremtid paa et meget væsenligt Omraade vil hidføre en Omformning af Vilkaarene for Satsens Fremstilling. En »Linotype«, til hvilken der haves flere Matricemagasiner med forskellige Skriftstørrelser og omstillelige Støbeinstrumenter, paatager sig al Slags Bogsats lige fra den mest skære til lette tabellariske Opstillinger og udfører Arbejdet med en Nøjagtighed og Hurtighed, der intet lader tilbage at ønske. Den kan med de foran nævnte særlige Indretninger udføre Sats paa alle Keglestørrelser indtil Korpus, med forskellig Skydning mellem Linierne og paa alle Formatbredder inden for 30 Cicero, og Omforandringen tager ikke mere Tid, end Haandsætteren bruger til at skifte Kasse og justere sin Vinkelhage paa et andet Format. En øvet Maskinsætter kan præstere et tre Gange større Kvantum fejlfri Sats end en dygtig Haandsætter formaar i det samme Tidsrum. Men der forlanges tydeligt og korrekt skrevet Manuskript; alle de Forfattere, der nu ved Gengivelsen af deres sjuskede og utydelige Manuskripter, med deres ofte mangelfulde Interpunktion og mærkelige Retskrivningsmaader gøre alt for sikker Regning paa Sætterens Velvilje, maa fremtidig lade deres litterære Arbejder gennemgaa en kritisk Revision, inden de aflevere dem til Bogtrykkeren. Thi smaa Korrekturændringer som Indbrydningen af et Komma eller Forandringen af et enkelt Bogstav i en Linie vil i Maskinsats koste lige saa meget som Omskrivning af hele Linien.

MODERNE HÆFTNING

I et Dagblad klagede en Indsender forleden over Omslagsbøgers mangelfulde Hæftning. Det maa indrømmes, at det er kedeligt og utilbørligt, at en ny Bog falder fra hinanden i flere Dele, mens man læser den; men der er en anden og værre Ulempe, som hænger sammen med denne, nemlig Arkenes daarlige Falsning. Man vil i de sidste Par Aar have bemærket, at Arkene i ikke saa faa Bøger og Hæfteskrifter ere mere unøjagtigt falsede nu end tidligere. Kolumnerne staa skævt mod hinanden, og hele Bogen faar derved et daarligt Udseende. Ganske vist kan Bogbinderen før den endelige Indbinding rette noget paa Falsningen, men derved fremkommer Læg og Huller, som misklæde den færdige Bog. Før vare selv ordinære danske Bøger altid hæderligt behandlede, hvad Falsningen angaar, i Modsætning til tilsvarende udenlandske Bøger. Grunden til Tilbagegangen viser sig at stamme fra Indførelsen af kombinerede False- og Hæftemaskiner i de større Bogbinderier og Mangel paa Samarbejde mellem Bogtrykkerierne og disse Maskiner. Skønt næsten alle Bogtrykkerpresser til Bogarbejde have automatisk virkende Knive, der ved Trykningen kunne skære Dobbeltarkene over, bruges disse hyppigst ikke. Bogbinderen faar Arbejdet udleveret som Dobbeltark, og da disse ikke kunne stødes lige og overskæres paa Beskæremaskine, maa han bukke Oplaget i tykke Læg og skære over med Haandkniv. Det er en Selvfølge, at

Arkene ved en saadan Behandling ikke faa den nødvendige rene Kant til Anlæg, og Snittet kan heller ikke altid træffe gennem Punkturhullerne, hvilke to Ting ere de første Betingelser for, at Falsemaskinerne kunne false nøjagtigt. Fejlen vil vel nok i Tidens Løb blive afhjulpen, men der er Grund til at gøre opmærksom paa, at den er til Stede. False- og Hæftemaskinen besørger omtrent 16,000 Oktavark om Dagen, naar Arkene lægges til efter Kant, og det halve, naar der lægges til efter Punktur. Hvert Ark hæftes for sig og forbindes kun med de øvrige ved Klister paa Ryggen og ved Omslagspapiret. Maskinen har bragt en hel Forandring i Omslagshæftningen ved at præstere hurtigere Arbejde til billigere Priser, men den kan ikke paatage sig det gode Arbejde, trykt paa haandgjort eller andet svært Papir. Dette maa som hidtil overlades til de mere intelligente Maskiner, der have øvede Hænder og sikre Øjne.

A. K.

WILLIAM J. LINTON

der døde 30te Decb. 1897 i New Haven, Nordamerika, 76 Aar gammel, var den betydeligste og dygtigste af den store Flok Træskærere, der uddannedes i London omkring 1830 af *Bewicks* Elever og disses Efterfølgere. Selv var han alle Dage en begejstret Beundrer af Bewicks bedste Arbejder, og han svor til det sidste til *den hvide Linie,* der indførtes af Bewick i Træsnittets Teknik, som det ene rette, det absolut eneste Middel, hvormed Træskæreren var i Stand til at hævde sig som Kunstner. Han skar i sine unge Dage, til Dels i Samarbejde med *Orrin Smith,* der var en af Tidens eleganteste Virtuoser i Træskæreri, mange fortrinlige og yderst gennemførte Træsnit, især Landskaber. Da *Illustrated London News* i 1842 begyndte, skar Linton i en Række af Aar for dette Blad, og hans Evner udvikledes overordentlig, saavel ved de større Opgaver, han fik, som ved den knappere Tid, der levnedes ham til Arbejdet. Hans Træsnit af Landskaber, Søbilleder og Malerigengivelser fra den Tid ere beundringsværdige ved Friskhed i Behandlingen og Finhed i Farven. Han var selv et Stykke af en Akvarelmaler og et stort Stykke af en Poet. Fra Revolutionsaaret 1848 stammer en Del Digte af ham, der ret tydeligt viste, at hans Sympatier vare hos de revolutionære. I de to Digtsamlinger, han senere har udgivet i 65 og 89, lod han dog kun enkelte Prøver fra hine Aar blive staaende. I Slutningen af Tredserne forlod han London og bosatte sig i New York. Som Træskærer fandt han sig aldrig ganske til Rette i Amerika. Allerede dengang var den nu saa vel kendte amerikanske Behandling af Træsnittet i sin Vorden, og af dette urimelige og forkastelige, fine og urene Snit var Linton en heftig og lidenskabelig Modstander. I flere Pjecer og et enkelt større Arbejde har han stærkt taget til Orde imod det, men Moden var stærkere end han. Som gammel Mand

trak han sig tilbage til New Haven i Connecticut og indrettede sig der et lille Trykkeri, hvor han med egne Hænder satte og trykte adskillige Smaabøger, til Dels skrevne af ham selv; de høre til de allerrareste Ting for Samlere af sligt. Her forberedte han sit store Værk: *The Masters of Wood-Engraving*, der udkom i London 1889. En af hans Biografer paastaar, at han selv har sat og trykt det i nogle ganske faa Eksemplarer (230 Sider Folio) i sit eget Trykkeri, og at et af disse sendtes som Manuskript til London. Trods mange sære og næppe ganske holdbare Domme er denne Bog det vægtigste Bidrag til Træskærerkunstens Historie — naturligvis særlig det engelske Træsnits Historie —, der endnu foreligger. — En Slægtning og Kollega af ham, *Henry Linton*, er død i 1899. Ogsaa fra hans Haand foreligge mange smukke Arbejder. Han arbejdede i mange Aar i Paris og hørte til den Kreds af Xylografer, der indførte den moderne engelske Teknik i Frankrig. Han var en meget dygtig Træskærer, men kan ikke staa Maal med sin store Navne, der med Rette nød Anseelse som en Heros inden for den engelske Træskærerkunsts Omraade.

BERNARD QUARITCH

den berømte tyskfødte Antikvar-Boghandler i Londons Piccadilly, er død 18. December 1899, noget over 80 Aar gammel. Enhver, der blot har vekslet et Par Forretningsbreve med ham, vil have faaet et kraftigt Indtryk af Mandens koleriske Temperament. Han udtrykte sig i korte, præcise Sætninger og understregede kraftigt, naar han mente, at han gjorde En et godt Tilbud. Besøgte man hans udvendig temmelig uanseelige Lokaler i Piccadilly og traf den undersætsige og iltre Herre hjemme, saa man snart, at Manden svarede ganske til Brevformen. Meddeleren har en Morgenstund overværet hans Ankomst til Forretningen og hørt, hvor hæftigt og støjende han uddelte Irettesættelser og Ordrer til sit af ældre Folk bestaaende Personale, for derefter at indlede en flygtig og ikke alt for høflig Samtale med den enlige Kunde. Denne førte dog — trods beskedne Indkøb — til en Invitation oven paa for at se nogle af Firmaets sjældneste Skatte under Vejledning af en ældre Medhjælper. Og hvilke Herligheder husedes ikke hos Quaritch; hvilke kostbare Sjældenheder af Bøger og Bind ere ikke gaaede gennem hans Hænder.

Han kaldtes med Rette Antikvarernes Konge, og *The Athenæum* siger ved hans Død, at fra den Dag han flyttede sin ganske smaat begyndte Forretning til Piccadilly, var det hans Livs Ærgerrighed at blive den første Antikvar-Boghandler i Verden. Han naaede Maalet og var i mange Aar den største Køber af kostbare Bogsamlinger, ofte til svimlende Priser. Han var mægtig nok til at kunne bestemme Priserne paa næsten alle Bogskatte. *Athenæum* betvivler, at hans Lærdom som Boghandler var synderlig stor, og tror ikke, han selv havde personlig Glæde af skønt og ædelt Bogarbejde, men hans Katalogers Fortræffelighed ydes den største Anerkendelse, ligesom han roses for den rimelige Fortjeneste, han — trods sit Ry for Dyrhed — i Regelen nøjedes med. *F. H.*

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED I 1897 OG 1898

Den 10. Januar 1897 bestod Udstillingen af en Række fremragende franske Bogbinderarbejder samt et Udvalg af nordiske Bøger, udgivne i 1896, og fremmede illustrerede Julehæfter.

Den 7. Marts 1897 udstilledes en Række Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk. Assistent ved det store kgl. Bibliotek, Hr. H. O. Lange, holdt Foredrag om Boghaandværk i det gamle Ægypten.

Den 7. November 1897 var paa Galleriet i Industriforeningens store Sal udstillet en stor Del af den kollektive danske Bogudstilling fra Stockholmerudstillingen.

Den 5. December 1897. Udstilling af moderne amerikanske og engelske Bogarbejder samt Svendeprøver aflagte af Fagskolens Elever.

Den 9. Januar 1898 var udstillet en stor Samling nordisk Litteratur fra 1898 og fremmede illustrerede Julehæfter.

Den 6. Marts 1898 udstilledes Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk samt en betydelig Samling moderne illustrerede Bøger.

Den 8. Maj 1898 omfattede Udstillingen en Samling Arbejder fra William Morris' Trykkeri: Kelmscott Press; endvidere udstilledes nogle kunstnerisk udførte Adresser fra den sidste Tid samt Svendeprøver.

Den 6. November 1898. Udstilling af moderne Trykarbejder, særlig engelske og amerikanske, samt nyere danske Bogbinderarbejder.

Den 11. December 1898. Foredrag af Hr. Bogtrykker Numa Frænkel om Ex-libris og Ex-libris-Samlinger. Udstillingen omfattede et rigt Udvalg af Foredragsholderens store Samling Ex-libris fra mange Lande.

GENERALFORSAMLING

afholdtes den 8. Maj 1898. Til Dirigent valgtes Hr. Fuldmægtig Chr. König.

Formanden gav en Oversigt over Virksomheden, idet han pegede hen paa, at de forskellige Udstillinger rundt om nu optog en væsentlig Del af Foreningens

Arbejde udadtil. Det skortede ikke paa Paaskønnelse, i Stockholm havde vor kollektive Bogudstilling vakt megen Opmærksomhed og vor Forening høstet baade Hæder og Ære. Senere havde flere Fagfolk fra Sverig søgt hertil for at gøre sig bekendt med Fagskolens Virkemaade. I Februar Maaned havde vi efter Indbydelse deltaget i »*Libre esthétique*«s Udstilling i Brüssel med en Samling Bogbind, der senere — ligeledes efter Opfordring — gik videre til Budapest og Wien.

En Oversigt over Foreningens Status viste et Underskud af 58 Kr. 20 Ø. — D'hrr. Aug. Bang og O. C. Olsen, Foreningens Revisorer, udtalte Ønsket om, at Foreningens Ejendele optages paa en Status, og Formanden haabede at faa denne Sag bragt i Orden til næste Aars Generalforsamling.

En særlig Glæde var det at kunne meddele, at Firmaet J. G. A. Eickhoff's Maskinfabrik havde skænket Fagskolen et Legat paa 500 Kr. til en Friplads. Anledningen var Firmaets halvtredsaarige Jubilæum. Det var det første Legat, der fra faglig Side stiftedes som Anerkendelse af Skolens Virksomhed. Man maatte haabe, at der kom mange Efterfølgere.

Med Tak for stadig Velvilje ved Laan og Gaver nævnede Formanden endvidere: Det store kgl. Bibliotek, Industriforeningen, Kunstindustrimuseet og Hr. Boghandler Chr. Høst.

Det reviderede Regnskab fremlagdes og viste følgende Status:

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Kassebeholdning fra forr. Aar	1385.42	Udstillingsudgifter	68.41
Aarsbidrag fra Principaler og ligestillede	716.00	Bogvennen 1896........ ...	1211.49
do. fra Fagarbejdere..	476.50	Indkøb af Bøger etc.	1108.93
Statsbidrag	500.00	Indbinding	1308.75
Solgte Bogbind............	308.75	Udstilling i Udlandet	531.40
do. Skrifter etc..........	193.06	Opkrævning og Ombæring..	81.15
Fagskolens tilbagebet. Laan..	700.00	Diverse Udgifter...........	95.66
Renter i Sparekassen	67.86		
Underskud	58.20		
	Kr. 4405.79		Kr. 4405.79

Regnskabet godkendtes og Bestyrelsen genvalgtes.

INDHOLD

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM FEMTE SKOLEAAR

(1897)

Skønt vor Beretning i Fjor meddelte, at vi med den daværende Tilgang af Elever vare naaede til den Grænse, som vore knappe Lokaler tillode os at gaa til, har Aaret 1897 saa betydeligt forøget Elevernes Antal (86 mod 70 i 1896), at det har været nødvendigt at dele Eleverne i flere Hold og paa anden Maade udnytte Lokalerne til det yderste.

Trods alt, hvad vi i saa Henseende have opnaaet, blev det ved det ny Skoleaars Begyndelse fornødent yderligere at dele Sætterklassen, saaledes at den nu omfatter 3 Hold, og dog er Skolen i den beklagelige Stilling at maatte nægte Optagelse af adskillige Elever, udelukkende af Pladsmangel. Den 1. Januar 1898 stode opførte paa vore Ventelister 8 Sættere, 3 Trykkere og 5 Bogbindere.

Skolen har nu virket i fem Aar og har formentlig overstaaet sine Børnesygdomme; men skal den videre udvikle sig og imødekomme de Krav, der stilles til den, maa den have mere Plads, og, særlig hvad Trykkerklassen angaar, større Materiel. Vi rette derfor den indtrængende Opfordring til alle, der hidtil have støttet Skolen, om at vedblive dermed samt virke for, at andre slutte sig til vore Bidragydere.

Vi trøste os til at tro, at Resultaterne af Skolens Virksomhed tilfulde godtgøre dens Nytte og Nødvendighed, og vi indbyde alle, der interessere sig for Skolen, til at aflægge et Besøg i vore Lokaler eller tage de ved Forening for Boghaandværks Møde første Søndag i Marts fremlagte Elevarbejder i Øjesyn.

Ved Skolen blev i Foraaret aflagt Svendeprøver af Sætterne: N. P. Hansen (Valentin & Lund), Axel Johansen (O. C. Olsen), Harry Andreasen (Aller), Carl Christensen (Hoffensberg) og Olaf Helsted (Ludvig Jørgensen). Af disse tilkendtes den første Sølvmedaille, den anden Broncemedaille og de øvrige Ros; samt af Trykkeren Adolf Grøntved (Kihl & Langkjær), der tilkendtes Broncemedaille. For Bogbinderlauget aflagde følgende af Fagskolens Elever Svendeprøve: Georg Holst (Holst) og Frits M. Borum (Raff) der begge tilkendtes Broncemedaille. For Lærlinge- og Plejeforeningen aflagde Bogbinder Gustav Eggertsen (Petersen & Petersen) Svendeprøve.

I Efteraaret aflagdes Prøver af Sætterne: Georg Andersen (Aller), Peter Christensen (Kr. Eriksen) og Johan Magnussen (Knudtzon), der alle indstilledes til Broncemedaille; samt af Trykkerne: Vald. Jørgensen (Bording) Sølvmedaille, S. Backhausen (Nielsen & Lydiche) og Olaf Thomsen (J. Jørgensen & Co.), der begge bestode med Ros.

Endelig aflagdes Prøver af Sætter Thorkild Knudsen og Trykker Edvard Hansen hos Martius Truelsen. Begge indstilledes til Sølvmedaille.

For Bogbinderlauget have af vore Elever følgende aflagt Svendeprøver: Martin Beck (Imm. Petersen), Sølvmedaille, Carl Christiansen (Silfvander), Broncemedaille og Carl Thorsager (E. Sørensen).

Skolen deltog i den kollektive danske Bogafdeling paa Stockholmerudstillingen og vandt megen Opmærksomhed og stor Ros for sine Arbejder. Der tilkendtes vor Udstilling Guldmedaille, og flere svenske Fagfolk have senere søgt nærmere Oplysninger om Skolens Oprettelse og Arbejdsform, da man i Stockholm tænker paa at anlægge en lignende Skole, dog kun for de typografiske Fag.

Vi hidsætte som sædvanlig en Liste over vore Bidragydere og vedlægge denne Beretning en Blanket til Anmeldelse af Bidrag. Den bedes sendt til Inspektøren, Arkitekt Vilh. Bruun, Købmagergade 26, eller til Formand i Bestyrelsen, Xylograf F. Hendriksen, Kunstindustrimuseet, V. Skolens Lokale er Nørrevoldgade 80, 3. Sal o. G.

Af Statskassen blev der paa Finansloven bevilget et Tilskud af 3000 Kr. og fra Det Rejersenske Fond er modtaget 300 Kr. til Skolens Drift.

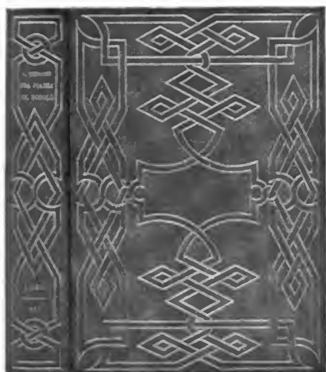
Fra Genzsch & Heyses Skriftstøberi i Hamburg har Sætterklassen faaet en meget værdifuld Forøgelse af sit Materiel i en stor Gave af Firmaets nye franske Antikvaskrift.

Undervisningsaaret har været det sædvanlige, og vor Fremgangsmaade har været den samme, vi i tidligere Aar have gjort Rede for. Skolens Lærere ere: Hr. Emil Sørensen i Sætterklassen, Hr. C. Nielsen i Trykkerklassen, og d'Herrer: Anker Kyster, D. L. Clement og V. J. Hansen som Lærere henholdsvis i Haandforgyldning, Presseforgyldning og Marmorering i Bogbinderklassen. Hr. Arkitekt V. Bruun leder fremdeles Tegneundervisningen, og Hr. H. Clemmensen underviser i Dansk, Tysk og Engelsk.

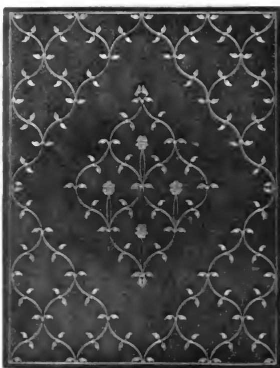
Blandt Eleverne har der været to kvindelige Bogbindersvende og to Islændere. Hele eller halve Fripladser have været tilstaaede 5 Elever. Skolen har i 1897 været besøgt af 86 Elever (70 i 1896). De fordele sig paa de tre Fag som følger:

Sættere	4	Svende	og	24	Lærlinge
Trykkere	3	do.	-	20	do.
Bogbindere	8	do.	-	27	do.

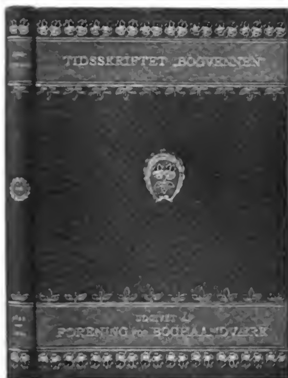
Virksomheden ledes i Henhold til de ved Skolens Oprettelse vedtagne Statuter af Forening for Boghaandværk. De faglige Organisationer, der deltoge i Forhandlingerne og som besluttede dens Oprettelse, ere: Bogbinderlauget i Kjøbenhavn, Foreningen af danske Bogtrykkere, Dansk typografisk Forening, Ny typografisk Forening, Den typografiske Trykkerforening og Bogbindersvendeforeningen i Kjøbenhavn. Disse Organisationer sende Delegerede til et aarligt Repræsentantmøde. Dette afholdtes den 20. December 1897 i Skolens Lokale. F. Hendriksen gav Oversigt over Skolens Virksomhed og økonomiske Stilling. Han fremhævede stærkt Nødvendigheden af at søge Indtægterne forøgede, hvis ikke Virksomhedens Fremgang skulde hæmmes. Af de mødte Repræsentanter for de faglige Organisationers Side udtaltes der Tilfredshed med Virksomheden og tilsagdes Støtte til Bestyrelsens Bestræbelser for at skaffe Skolen yderligere Tilskud.

Haandforgyldning: Martin Beck.

Haandforgyldning: Victor Hansen.
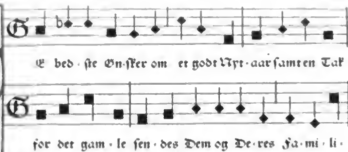

Presseforgyldning: Marius Olsen.

Haandforgyldning: Oscar Jacobsen.

Peter Nielsen. Jan. 1898.

ADGANGSKORT, CONCERTPROGRAM OG MENU VED
FORENINGEN FREMTIDENS
STIFTELSESFEST MANDAG DEN X. MARTS MDCCCXCI

PROGRAM

FR. CHOPIN: Valse. . . Hr. *Imm. Wad*
A. ENNA: Vaarsange . · *Bielefeldt*
WIENIAWSKI: Legende · *F. Hilmer*

SER JER I SPEJL

LYSTSPIL I EN AKT AF J. L. HEIBERG

Herren . Hr. *Abrahams* | Onkelen Hr. *O. Poulsen*
Fruen . . Fru *Mantzius* | Pigen. . Fru *Rosenbaum*

BELMAN: Fredmans Ep. } Hr. *Sven*
Gl. franske Folkeviser. . } *Scholander*

MENU

Bordeaux	Skildpaddesuppe
Rüdesheimer / *Niersteiner*	Kogt Pigvar, holl. Sauce
Beycheville	Salt Oksetunge Gemyser
Champagne	Agerhøns, Compot Smør, Ost og Selleri
Old Madeira	Isbombe Frugt og Kager

Under Maaltidet musiceres der af Georg Lumbyes Orkester.

Koncerten begynder Kl. 8 præcis og varer formentlig halvanden Time. Umiddelbart derefter Fællesspisning og sluttelig Assemblé, der slutter Kl. 2. Fællesspisningen betales med 2 Kr. 50 Øre pro persona.

M. C. Chrillesen. *Januar 1898.*

TELEFON 33 TELEFON 33

AKADEMISK BOGHANDEL

ANTIKVARIAT

PAPIRFORRETNING · LEJEBIBLIOTHEK

***STØRSTE UDVALG AF UDENLANDSK SPECIAL-LITTERATUR.** Hurtigste Forbindelse med Udlandet, Bogpakker 3 Gange ugentlig.*

***SÆRLIG FORSYNET MED BIBLIOGRAFISK FAGLITTERATUR.** Specialitet: Lexika og Haandbøger i moderne og klassiske Sprog.*

***KATALOGER OVER ANTIKVAR-BOGHANDLERNES UDVALG** af Bøger, Manuskripter og lign. i mange Sprog ligge til Eftersyn.*

***BØGER, HVIS TITELER OG FORLÆGGERE IKKE BESTEMT** kendes, eftersøges og fremskaffes, saafremt de endnu kan faas.*

***FORESPØRGSLER VEDRØRENDE BOGHANDELEN BESVARES** øjeblikkeligt og omhyggeligt, saa vidt muligt samme Dag pr. Post.*

***AKADEMISK BOGHANDELS LÆSESTUE, BELIGGENDE VED** Forretningslokalet, staar gratis aabent for Alle i Forretningstiden.*

***MEDICINSK, THEOLOGISK OG JURIDISK LEJEBIBLIOTHEK** koster tilsendt 6 Kr. 50 Øre maanedlig for 6 Fagbøger ugentlig.*

AKADEMISK BOGHANDEL

ANTON ANDERSEN (P. G. PHILIPSENS EFTF.)

KØBENHAVN — 5 HØJBROPLADS

Valdemar Suhr. *November 1897.*

GOTFRED OETTINGER
KUNST- OG ANTIKVITETSHANDEL

KØB OG SALG AF VEL
HOLDTE TEGNINGER
ANTIKKE MALERIER
AKVAREL OG PASTEL
RADERINGER BØGER
MØNTER MEDAILLER

GOTHERSGADE 14, KØBENHAVN K
KOMMISSIONER OM KØB PAA KUNSTAUKTIONER MODTAGES

Sats: Vald. Hansen. *Januar 1898.*

CARL MÜLLER & CO.
GL. AMAGERTORV 26. KJØBENHAVN K.
TELEFON: CENTRALEN 1000
TELEGRAM-ADR.: AUX FLEURS COPENHAGUE

Import af tørret Straa til Makart-Dekorationer
Afskaarne Blomster og Buketter
Gran-Guirlander
Stueplanter

AUX FLEURS NATURELLES

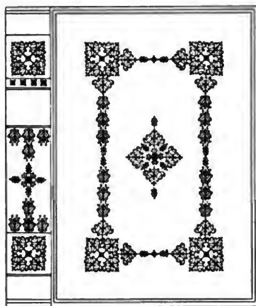
Import af levende franske og italienske Blomster og Grønt
Sørgekranse
Kotillons-Nyheder
Ægte Laurbærkranse
Smukke Palmegrene

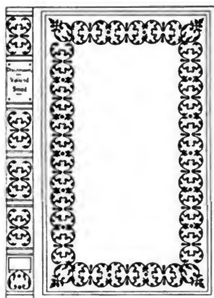
Roser, Orchideer og sjældne Bregne-Arter
Palmevifter

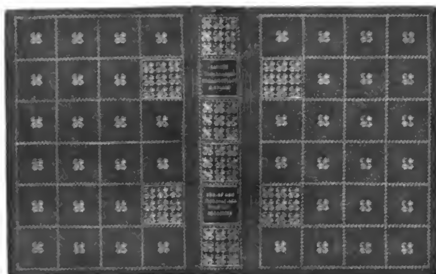
Nye Fest-Arrangements
Dekorativt Kurvenips og Japanske Krukker etc.

BLOMSTERFORRETNING
EN GROS & EN DETAIL

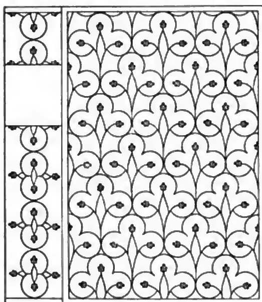
Sats: N. P. Hansen. *Januar 1897*

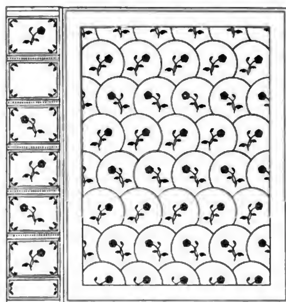

Bind efter Tegning af Hans Tegner. Dekorationen i Haandforgyldning udført paa Skolen.

Arbejdstegninger udførte af Elever i Skolens Bogbinderafdeling.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1897

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1896	26	51
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1588	00
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	00
Sparekasserenter	36	56
Skolepenge	1025	00
Fripladser betalte af Hendriksens Legat	37	50
Brugsgjenstande solgte til Eleverne	31	50
	6045	07

UDGIFT:	Kroner	Øre
A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.	916	19
B. Driftsudgifter:		
a. Husleje	900	00
b. Lønninger: til Inspektøren .... 600 Kr.		
— til 6 Lærere .... 2029 -		
	2629	00
c. Vedligeholdelse, Reparation o. l.	26	65
d. Brændsel, Belysning og Rengøring	600	13
e. Undervisningsmateriel	152	09
f. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	88	93
g. Tryksager og andre Udgifter	164	26
	5477	25
Kassebeholdning	567	82
	6045	07

Revideret og befundet rigtigt.

Kjøbenhavn, den 31. December 1897.

O. C. OLSEN

C. J. F. RASCH

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 970,36		
b. Inventar til Sætterklassen	- 4438,65		
c. do. - Trykkerklassen	- 2536,07		
d. do. - Bogbinderklassen	- 2010,45		
	Kr. 9955,53		
÷ 10 %	- 995,55		
		8959	98
Kassebeholdning		567	82
		9527	80

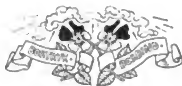
PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	2021	87
Saldo	7505	93
	9527	80

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende	3 Kr.
Aalborg Stiftstidende	25 -
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Andersen, A., Vejle Amts Folkeblad	5 -
Arnstrup, C., Bogbinder, Nakskov	2 -
Backhausen, A., Bogtrykker, Horsens	2 -
Bang, A., Boghandler, København	10 -
Bang, O., Næstved Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghandler, København	10 -
Bernsteen, S., Bogtrykker, København	10 -
Bojesen, E., Boghandler, København	25 -
Bornholms Avis og Amtstidende, Rønne	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5 -
Christensen, J., Fredericia Avis	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20 -
Dreyer, F., Kancellr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Dreyer, J. C., Etatsraad, Odense	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabriktr., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, S., Randers Amts Avis	10 -
Erichsen, P. L., Middelfart Dagblad	5 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Fogh, H., Horsens Avis	10 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	100 -
Gad, G. E. C., Boghandler, København	25 -
Græbe, Bogtrykker, København	20 -
Grøn, G. C., Boghandler, København	25 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København	5 -
Hagen & Sievertsen, Odense	10 -
Hagerup, H., Boghandler, København	10 -
Halling, H. J., Boghandler København	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, C., Frederiksb. Amtst., Hillerød	10 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, H. J., Holbæk-Posten	5 -
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	3 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hertz, W., Vejle Amts Avis	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København	5 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing	2 -
Høst, Chr., Hofboghandler, København	25 -
Jensen, A., Korsør Avis	2 -
Jensen, F., Roskilde Dagblad	5 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn.	4 -
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad	5 -
Jørgensen, O. H., Red., Skanderb. Amts Avis	4 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Køhn, Carl, Bogbinder, København	4 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5 -
Lolland-Falsters Stiftstid., Nykøbing p. F.	10 -
Louw, T. J., Bogtrykker, Slagelse	5 -
Madsen, C., Kaptajn, Middelfart	5 Kr.
Madsen, L., Bogtrykker, København	5 -
Marten, Ringsted Folketidende	5 -
Mayland, C., Bogtrykker, København	25 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København	20 -
Mørup, C., Bogbinder, Nykøbing p. F.	3 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Jyllandsposten, Aarhus	10 -
Nielsen, C., Bogtrykker, Randers	3 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	25 -
Nyrop, C., Professor, København	20 -
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov	4 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Pallesen, V. Lund, Boghdlmdhj., Aalborg	2 -
Petersen, E. H., Bogtrykker, København	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25 -
Petersen, N. T., Redaktør, Nakskov	15 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25 -
Philipsen, G., Borgerrepræsentant, Kbhvn.	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykker, København	10 -
Rasch, C. J. F., Bogbinder, København	25 -
Rasmussen, J., Boghandler, Køge	2 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Schou, Andr., Boghandler, København	10 -
Schubothes Forlag, København	25 -
Schultz, Bogtrykker, København	100 -
Schultz, Boghandler, Aalborg	4 -
Sikora, Bogbinder, Slagelse	2 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjodt & Weiss, Kolding	5 -
Slagelseposten, Slagelse	5 -
Sorø Amtstidende, Slagelse	10 -
Stillhoff, Fr., Bogbinder, Svendborg	2 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis	5 -
Sørensen, Th., Nordsjælland	5 -
Thiele, Bogtrykker, København	100 -
Thisted Amts Trykkeri	5 -
Thomsen, Funch, F., Bogtrykker, Aarhus	10 -
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus	5 -
Tortzen, C. G., Kallundborg Avis	5 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10 -
Willerup, Vordingborg Avis	2 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	4 -
Wroblewski, Otto, Boghandler, København	10 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM SJETTE SKOLEAAR

(1898)

Elevantallet er atter øget betydeligt, idet Skolen i 1898 har været besøgt af 95 Elever mod 86 i 1898, men Lokaleforholdene ere vedblivende alt for knappe, og Trykkerklassens Udvidelse med mere Materiel hører ligeledes endnu til vore uopfyldte Ønsker. Bestyrelsen har Haab om at faa de faste Tilskud, der ydes Skolen, forøget i det kommende Aar, og vil da tage under alvorlig Overvejelse, om man tør skride til de betydelig forøgede Udgifter, som Lokaleudvidelsen og Anskaffelsen af en større Presse vil kræve.

I 1898 har vi haft den Glæde at modtage et Legat fra J. G. A. Eickhoffs Maskinfabrik i Anledning af Firmaets Halvtreds-Aars Jubilæum; Legatet, der bestaar af 500 Kr. i 4 pCt. Obligationer, er bestemt til en Friplads for en flittig Elev.

Fra Bryggeriet »Gamle Carlsberg« har Skolen modtaget en kærkommen Gave i de til Bryggeriets Festskrift anvendte dekorative Friser og Vignetter, og fra Hr. Bernh. Middelboe nogle Ætsninger.

Direktøren for Leipzigs Kunst- og Haandværksskoler, Hr. Prof. Dr. Nieper har med to af Leipzigerskolens Lærere aflagt Besøg paa vor Skole for at gøre sig bekendt med vor Arbejdsplan.

I Januar 1899 stod 12 Sættere, 4 Trykkere og 16 Bogbindere opførte paa Skolens Venteliste. Blandt Eleverne i 1898 fandtes to kvindelige Bogbinderlærlinge og en islandsk Bogbindersvend. Hele eller halve Fripladser have været tilstaaede 9 Elever. Eleverne fordele sig saaledes paa de tre Fag:

Sættere	10 Svende	29 Lærlinge.
Trykkere	3 —	21 —
Bogbindere	5 —	27 —

Ved Skolen blev i Foraaret aflagt Svendeprøve af 4 Sættere: Valdemar Hansen (Fischmann), Gustav Jensen (Axel Holm), Peter Nielsen (Nic. Cohen), Valdemar Suhr (V. Carlsen), der alle indstilledes til Sølvmedaille; 2 Trykkere: Otto Nielsen (Kihl), Sølvmedaille og Otto Jensen (Fischmann), Broncemedaille. Endelig aflagde Oscar Jacobsen (Ehlerth) Svendeprøve for Bogbinderlauget.

I Efteraaret aflagdes Prøven af 4 Sættere: MICHAEL RASMUSSEN (Calberg), Broncemedaille, MARTIN CHRILLESEN (Knudtzon), Broncemedaille, LOUIS JOHANSEN (A. W. Henningsen), Bestaaet og LAURITZ MYHRE (Rud. Svendsen), Ros; 4 Trykkere: HANS OLSEN (Knudtzon), Broncemedaille, CHR. JENSEN (Ludv. Jørgensen), Sølvmedaille, AXEL NIELSEN (Bernsteen), Broncemedaille og AXEL CHRISTIANSEN (E. O. Jordan), Bestaaet, samt 4 Bogbindere: AXEL JAHNS (Wissing), Broncemedaille, CARL GEORG BORUP (Sørensen), GEORG KNUDSEN (Skiby), Broncemedaille og EVEN MØLLER (S. Møller), Præmie, Lærlingeforeningen.

Den 17. December 1898 afholdtes *Repræsentantmøde* i Fagskolen. Formanden, F. HENDRIKSEN, gav en Oversigt over Skolens Virksomhed og dens Regnskab. Den økonomiske Stilling var lidt gunstigere end tidligere; Gælden var noget forringet i det forløbne Aar og Kassebeholdningen var dog lidt større end i Fjor. Man havde Grund til at haabe paa Tilskud fra en ny Side, og blev dette til Virkelighed, maatte der, om muligt, gøres Alvor af den længe paatænkte Udvidelse af Skolens Lokaler samt Anskaffelse af en ny Hurtigpresse; det gik ikke an vedblivende at nøjes med det nuværende alt for knappe Materiel i Trykkerafdelingen. Udgifterne ved Anskaffelse af en Hurtigpresse med elektrisk Motor som Drivkraft vilde beløbe sig til 7000 Kroner, og selv om gode Afbetalings- og Forrentningsvilkaar indrømmes, er dette dog en betydelig Belastning af Skolens Budget. — Formanden meddelte endvidere, at Elevantallet er i stadig Stigning, samt at Maskinfabrikant EICKHOFF i Anledning af Forretningsjubilæum havde skænket 500 Kr. til en Friplads. — Sluttelig udtalte Formanden, at en Forhøjelse af Lærernes Lønning snart maatte foretages, de nuværende Lønninger vare alt for lave. — Efter forskellige spredte Bemærkninger hævdedes det fra flere Sider, at da den nye Tarif paalagde Bogtrykkerne at give deres Lærlinge den fornødne Tid til at besøge Fagskolen, maatte Undervisningen kunne begynde Kl. 6 i Stedet for som nu Kl. 7 om Aftenen. Styrelsen opfordredes til at søge denne Reform gennemført.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1898

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1897	567	82
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1442	00
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	00
Skolepenge	1274	50
Fripladser betalte af Hendriksens Legat	101	50
do. do. » J. G. A. Eickhoffs Legat	20	00
Sparekasserenter	42	95
Brugsgjenstande solgte til Eleverne	18	58
	6767	35

UDGIFT:	Kroner	Øre
A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.)	690	42
B. Driftsudgifter:		
a. Husleje	900	00
b. Lønninger	2950	00
c. Vedligeholdelse, Reparation	28	50
d. Brændsel, Belysning og Rengøring	480	79
e. Undervisningsmateriel	160	48
f. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	150	57
g. Tryksager og andre Udgifter	281	45
	5642	21
Kassebeholdning	1125	14
	6767	35

Revideret og befundet rigtigt.

København, den 23. Januar 1899.

C. J. F. RASCH

O. C. OLSEN

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 977,56		
b. Inventar til Sætterklassen	» 4784,77		
c. do. - Trykkerklassen	» 2536,07		
d. do. - Bogbinderklassen	» 2037,95		
	Kr. 10336,35		
÷ 10 %	» 1033,63		
		9302	72
Kassebeholdning		1125	14
		10427	86

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	1599	20
Saldo	8828	66
	10427	86

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

BIDRAG EN GANG FOR ALLE

Simonsen, D., Overrabbiner . . . . 10 Kr.

AARLIGE BIDRAG

Andersen, N., Morsø Dagblad, Nykj. M.	5 Kr.
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Backhausen, A., Bogtrykker, Horsens. . . .	2 -
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus . .	5 -
Bang, A., Boghandler, København	10 -
Bang, O., Næstved Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghandler, København . .	10 -
Bernsteen, S., Bogtrykker, København. . .	10 -
Bogbinderlauget, København.	25 -
Bojesen, E., Boghandler, København. . . .	25 -
Bro, J. P. C., Langelands Avis, Rudkj. . .	5 -
Bruun, S. V., Direktør, Kolding	10 -
Brünnich, J., Bogbinder, København. . . .	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København. . . .	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København . . .	20 -
Corneliussen, C., Boghandlermedhjælper, Nykjøbing F.	4 -
Dessauer, I. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Digmann, M., Boghandler, Silkeborg. . . .	2 -
Dreyer, F., Kancellr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København. . . .	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Bogbindersvende af 1873	25 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkr. Aarhus.	20 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Friis, C., Skanderb. Amtsavis, Skanderborg	3 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M. .	2 -
Græbe, Bogtrykker, København.	20 -
Grøn, G. C., Boghandler, København. . .	25 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København. .	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København . . .	10 -
Halling, H. J., Boghandler, København . .	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Haugaard, Bogbinder, Viborg	2 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København . . .	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København. . . .	5 -
Horsens Avis, Horsens	3 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing . . .	2 -
Høst, Chr., Hofboghandler, København . .	25 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg.	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn . .	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg. . . .	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg.	3 Kr.
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad.	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding. . .	10 -
Klein, B., Bogbinder, Viborg	2 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn. .	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København. . .	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København.	5 -
Marten, Ringsted Folketidende	5 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København. . .	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Bogtrykker, Randers.	3 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København . . .	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København.	20 -
Olsen, Alb. S., Bogtrykker, Faxe	2 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn . .	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København . . .	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Pedersen, P., Bogbinder, København. . . .	4 -
Petersen, C. V. Sønn., Næstv. Tid., Næstv.	10 -
Petersen, E. H., Bogtrykker, København .	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København . .	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København .	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn. . .	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykker, København	10 -
Rasch, C. J. F., Bogbinder, København . .	25 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København . .	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København . .	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København . .	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København. .	5 -
Schou, Andr., Boghandler, København . .	10 -
Schubothes Forlag, København.	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København .	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjodt & Weiss, Kolding	5 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge . . .	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis. .	10 -
Thiele, Bogtrykker, København.	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, Kjøbenhavn. .	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København. . .	10 -
Wedege-Petersen, C. A., Bogtr., Esbjerg. .	5 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

image
not
available

image
not
available

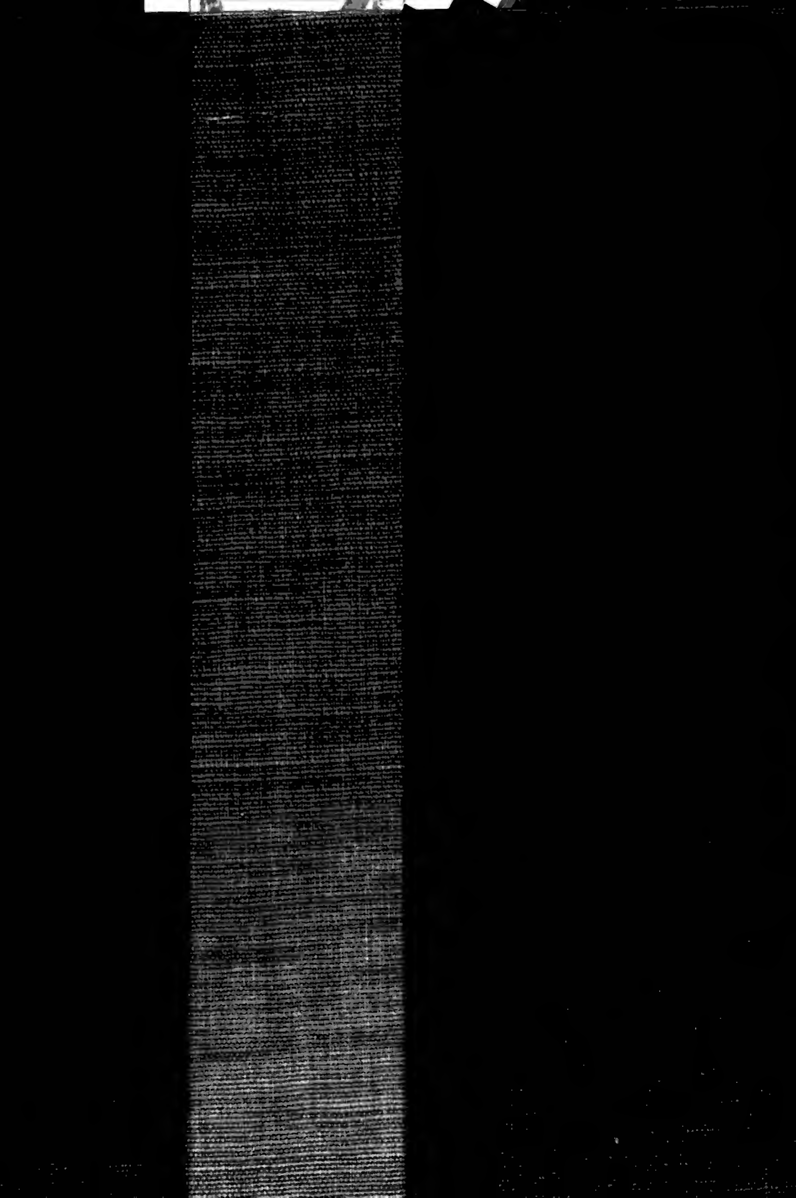

image
not
available

